

SZEZFÜ LÁSZLÓ:
AZ AJTONY-MONDA

P. dictus magister a magyarok hősi múltjának megörökítésében jelölte meg műve célját: „Ugyanis — írja — ha Magyarország igen nemes népe származásának kezdeteit ... a falusiak hamis meséiből vagy a jokulátorok szószátyár énekéből, mintegy álomban, hallaná, bizony rút és nagyon is illetlen dolog lenne”.¹

Sajnos, ezekből a „hamis mesékből” és „szószátyár énekekből” eredeti megfogalmazásban egyetlen egy sem maradt ránk, éppen ezért nagyon meg kell becsülnünk azokat a töredékeket, latin nyelvre fordított s elbeszélő forrásainkba szórványosan felvett történeteket, amelyek felvilágosítást nyújthatnak korabeli verses epikánkról. A XI—XII. századi krónikabeli feljegyzések arról tanúskodnak, hogy a jokulátorok az első keresztény királyok és az egykorú vagy közel egykorú hősök cselekedeteit — a honfoglalás mondaköréhez hasonlóan — szintén az ősi epika hagyományai szerint öntötték formába.² Ilyen mondának kell tekintenünk az államalapítási küzdelmek egyik mozzanatát megörökítő *Ajtony-történetet* is, amelynek elemzésére jelen tanulmányunk szerény kísérlet.

A Maros-vidék félelmetes hírű uráról két forrásunk tesz említést: P. mester *Gesta Hungarorum*-a³ és a *Legenda maior sancti Gerhardi episcopi*.⁴ A vonatkozó helyek kritikai elemzése bizonyossá tette, hogy a két forrás egymástól független,⁵ s ez Ajtony történetiségét majdhogynem kétségtelenné teszi. A két forrás — kutatóink szinte egybehangzó véleménye szerint — közös eredetre vezethető vissza: egy Csanádról szóló, közel egykorú keletkezésű hősi ének szolgáltatta a történet magvát.⁶ Ezt a tipikusan népi alkotást aztán a legendaíró művében ötvözte a csanádi monostor hagyományaival, Anonymus pedig — a maga racionalizmusának megfelelően — ugyanezt a történetet megfosztja meseszerű burkától, s csak a lényegre

¹ SZENTPÉTERY, EMERICUS: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. vol. I—II. Bp. 1937—1938. — a továbbiakban SRH — idézett hely: SRH I. 33—34.

² KLANICZAY TIBOR (szerk.): *A magyar irodalom története*. I. Bp. 1964. 24—25.

³ SRH I. 49—50., 89—91.

⁴ SRH II. 487—492., 505.

⁵ HORVÁTH JÁNOS: *A Gellért-legendák forrásértéke*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 13 (1958) 74—80.

⁶ A hősi énekre lásd: KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent István király élete*. Bp. 1904. 24.; — MACARTNEY, CARLILE AYBNER: *The medieval Hungarian historians*. Cambridge 1953. 158.; — HORVÁTH JÁNOS: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp. 1954. 316—325.; — ill. *A Gellért-legendák forrásértéke*. 79.; — *Az ősforrás hősköltemény voltának részletes filológiai igazolása*: KULCSÁR PÉTER: *A magyar államszervezés néhány problémája*. István és Ajtony harca. *Acta Universitatis Szegedinensis, Sectio Historica*, 3. Szeged 1958. 5—10.

Egykorú keletkezésre is kitér: VÁCZY PÉTER: *Gyula és Ajtony*. (Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére, Bp. 1938.), 495—496.; — MÜLLER FRIGYES: *A nagyobb Gellért-legenda forrásai és keletkezése*. *Századok*, 47 (1913) 355—357.

Megjegyzendő, hogy éppen az Ajtony-történetet tartja MADZSAR IMRE [Szent Gellért nagyobb legendájáról. *Századok*, 47 (1913) 502—503.] kései betoldásnak és ezáltal kevésbé hitelesnek.

szorítkozva adja elő.⁷ A kétféle előadásmódot a későbbi művek célja határozta meg: a legendaíró a Csanád-mondát a marosi egyházmegye megalapítása körülményeinek bemutatására használja fel, míg P. mester ugyanezt a hagyományt honfoglalás-történetében Glad vezér személyének történeti hitelesítése céljából értékesíti.

Rendelkezünk azonban egy semmiképp sem elhanyagolható forrással, amely — úgy látszik — az eredeti, célzatos átszínezés nélkül előadott történetet őrizte meg (igaz, hogy öt évszázaddal későbbi lejegyzésben). Evlia Cselebi írja, hogy amikor a törökök Székesfehérvárt ostromolták, az utolsó roham előtt a vezérlő pasa hírnökök útján a harcosoknak ígért minden zsákmányt, ha sikerül bevenniük a várost. Az ígéret megsokszorozta a katonák elzántságát, s a tíznapos ostromot végül siker koronázta.⁸ Mikor a belső vár feladásáról tárgyalnak, már városszerte folyik a szabad rablás. Egy janicsár tolmács — Mahmüd Terdzümän — fosztogatás közben megtalálja, és hadizsákmányként magával viszi a „Magyarok Krónikája” (valószínűleg *Chronica Hungarorum*) című, latin nyelvű művet, amelyet később lefordít török nyelvre, és a szultánnak ajánl.

A *Tarih-i Ungurus*-ban,⁹ minden pontatlansága ellenére is, számos értékes adat őrződött meg számunkra. István hadi vállalkozásai közül említi a Keán elleni fellépést s egy bizonyos *Marčijanus* nevű illír vezér leverését. A kérdéses hely elemzése kapcsán Győrffy György próbálta meg kimutatni ezen vezér azonosságát a „Hun krónika” *Macrinus* nevű longobárd királyával. Győrffy azonban — a hun történet forrásait kutatva — hitelesnek fogja fel Mahmüd közlését a vezér származásáról, s úgy véli, hogy itt Istvánnak a délnyugati országrészek elfoglalására irányuló hadműveleteiről van szó; ezeket a hun krónika szerzője vetítette vissza — Anonymus módszerével — a hun történetbe.¹⁰ Nem tagadjuk, hogy *Marčijanus* és *Macrinus* személye valami módon összefüggésbe került egymással a török mű lapjain, azonban tagadnunk kell, hogy a névvariáció egyazon személyt jelöli. Mahmüd tolmács ugyanis a 92—96. levélen tárgyalja István *Marčijanus* elleni hadjáratát, ámde már a 48—54. levélen — a 14. századi *krónikakompozíció*hoz hasonlóan — előadta „Kattar” hun vezér összecsapását *Macrinusszal* és *Detrével*. Említi *Macrinus* halálát is.¹¹ A két szereplő tehát sem az ő művében, sem forrásában nem lehetett azonos egymással. Vitézni legfeljebb arról érdemes, hogyan került István korának eseményeihez a *Marčijanus* név.

Nehezen bár, de esetleg elképzelhetőnek tartjuk, hogy a hunok Aquileia elleni hadjáratáról beszélve *Macrinus* neve sugallta a történetírónak birodalma *Marčiliára* keresztelését (60—65. lev.).¹² Mivel pedig az István ellen lázadó törzsfők között

⁷ KULCSÁR: i. m. 9—10.

⁸ Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai. 1664—1666. (Török-magyar kori történelmi emlékek. Történetírók. IV.), Bp. 1908. 39—40.; — lásd még KARÁCSON IMRE: Székesfehérvár a török uralom alatt. *Katholikus Szemle*, 20 (1906) 921—922.

⁹ Irodalma: VÁMBÉRY ÁRMIN: *Tarikh-i Engerusz*, azaz Magyarország története című török kézirat ismertetése — —től. *Magyar Akadémiai Értesítő*, A. Philosophiai, Törvény- és Történettudományi Osztályok Közlönye, I (1860) 360—362.; — BUDENZ JÓZSEF: Török olvasmányok az igeidőkre való tekintettel, *Magyar Nyelvészet*, 6 (1861) 69—74.; — BUDENZ: *Tarikh-i Üngürüs*, azaz Magyarország Krónikája című török kézirat ismertetése — —től. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 2 (1861) 261—316.; — HAZAI GY[ÖRGY]: *Notes sur le „Tarih-i Ungurus” de Terdzümän Mahmüd*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 13 (1961) 71—84.

¹⁰ GYÖRFFY GYÖRGY: Honfoglalás előtti népek és országok *Anonymus Gesta Hungarorum*-ban. *Ethnographia*, 76 (1965) 418—419.

¹¹ BUDENZ: *Tarikh-i Üngürüs*, 263—264.

¹² Ua. 265. — (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy esetleg a török fordító elírásáról is szó lehet, aki nem ismervén a VI—VII. század politikai térképét, sehogyan sem tudta elképzelni Aquileiát Frankhon déli végein, tehát egyszerűen Marseillere gondolt helyette, s ennek latin alakját — Massiliát — torzította-fordításában *Marčiliára*.)

talált egy hasonhangzású névvel rendelkezőt, szemrebbenés nélkül megtette Illíria — azaz a szlávón terület — urává. A probléma tehát az, hogy mi lehetett a neve annak a vezérnek, akiről Mahmūd beszél. Segítségünkre van az az első pillantásra szembetűnő jelenség, hogy szerzőnk számtalan hibát vét a személy- és helynevek értelmezésében. A *veronai Detre* (Tetricus) nála *Bécs* ura,¹³ *Moldvát* a személynév *Bogdhan* szóval írja,¹⁴ *Nagy Sándort Frankhonba* telepíti¹⁵ stb. Jogosnak érezzük tehát, hogy István korában próbáljunk egy olyan szereplőt felkutatni, akire ráillik a Marčijanusról elmondott történet. Nem nehéz ráakadni. Istvánnak csak egy, Marčijanushoz hasonló sorsú kortársa van: Ajtony. Mahmūd művének vonatkozó része¹⁶ kísértetiesen hasonló struktúrát mutat a *Gellért-legenda* megfelelő fejezetével. Íme az összevetés dióhéjban:

Legenda

Ajtony:

1. A csanádi egyházmegye alapítása előtt verik le.
2. A megtámadás oka: nem ismeri el Istvánt, s borsot tör az orra alá.
3. István serege lép fel támadólag.
4. *Az ütközetben elesik.*
5. Egykori hadvezére öli meg.
6. Fejét Istvánhoz viszik.
7. István igazságot szolgáltat (a kivágott nyelv története).
8. Aki a fejet hozta, megbűnhődik.
9. A megölt vezér javait a király elkobozza, s az egyháznak és bizalmas embereinek juttat belőle.

Tārih-i Ungurus

Marčijanus:

1. Keán után támadják meg.
2. István ellen sereget gyűjt, kémeket küld birodalmába.
3. István támadja meg.
4. *Egy várban ölik meg.*
5. Bizalmas főembere orvul meggyilkolja.
6. Fejét átadják Istvánnak.
7. István igazságot szolgáltat. (Nyelvről nincs szó!)
8. A fej-hozó halállal bűnhődik.
9. Halála után javaitól megfosztja a király.

A két forrás eltérő névvel illeti a hőst, de ez magyarázható. Tudjuk ugyanis, hogy Ajtony megkeresztelkedett bizánci rítus szerint. Nem zárhatjuk ki tehát annak lehetőségét, hogy éppen a *Markion* vagy latinosan *Marcianus* nevet nyerte el a keresztségben. Emellett Ajtony az egyetlen olyan szereplője a korabeli eseményeknek, akinek pozíciójából is megmagyarázható a Marčijanus név. Keánról Mahmūd azt állítja, hogy a *bolgárok királya*, szemben krónikáinkkal, ahol a *bolgárok és szlávok vezéré*ként említik. Könnyen elképzelhetjük tehát, hogy a *Chronica Hungarorum* (Mahmūd forrása!) szerzője „István államát” azonosnak tekintette az ország egész területével, hadjáratait pedig éppen ezért külföldi háborúnak minősítette. Az ellenséges hadak közül a bolgárok és szlávok seregének vezérét már az „ősforrásban” megnevezték, ámde Ajtonyról nem derült ki, hogy kit képviselt, ezért egyszerűen a szlávok vezérévé nevezte ki őt, Keántól elvonva szláv alattvalóit, csupán a bolgárokat hagyva meg neki. Ajtony címe így: *dux Moresanus Sclavorum* lett. (Az is lehetséges, hogy krónikáinkból esett ki az „ősforrásban” még szereplő Ajtony név, s így vált

¹³ Ua. 264.

¹⁴ Ua. 263. — Ez azonban nem csak MAHMŪD TERDŽŪMĀN írásának sajátja, ugyanis a XVI. századi török oklevelekben is előfordul *Bogdan* vagy *Kara Bogdan* Moldva értelemben. Vö. GUBOGLU, MIHAIL: Catalogul Documentelor Turcești. vol. 2. Bucurest 1965. 3., 5., 17.

¹⁵ BUDENZ: *Tārih-i Ūngürüş*, 263., 298—299.

¹⁶ Hazai: i. m. 76—77.

Keán egyszerre két népcsoport főnökévé!) A fordító, Mahmūd tolmács, valószínűleg nem tudta az *Ohtum* nevet kiolvasni, és — ahogyan ezt sok más esetben is megtette — egyszerűen elhagyta. A *Moresanus* jelzőből megalkotta a *Marčijanus* nevet, s a *Sclauit*-t — mivel ilyen nevű népet nem ismert, s talán Macrinusra is visszaemlékezett — *Sclauonira* értette (ti. ebben a népnévben maradt fenn leginkább a szláv származásra utalás); Marčijanus székhelyét így *Illíriába* tette át.¹⁷

De maradt még egy probléma, amelyet sem a legendából, sem a krónikából megmagyarázni nem tudunk: Marčijanus halálának körülményei. A legenda és a török krónika tökéletesen ellentmond egymásnak. A perdőntő ebben az esetben Anonymus lehet, s ő Mahmūdöt látszik igazolni: szerinte ugyanis Ajtonyt saját várában, Marosban Csanád gyilkolta meg.¹⁸ Nem találunk tehát egyetlen olyan motívumot sem a *Tarih-i Ungurus*-ban Marčijanusról, amely ne lenne visszavezethető valami módon Ajtonyra. A két név — véleményünk szerint — egyazon személyre vonatkozik, s ezek után semmi akadályát sem látjuk, hogy Marčijanus történetét Ajtonyra vonatkoztatva értékesíthessük.

A török tolmács által megszerzett szöveg szerzője — úgy látszik —, ellentétben a legendával, Ajtony vezérrel szimpatizál. (Ez különösen élesen fogalmazódik meg az igazságszolgáltatás motívumánál!) Feltételezhetjük tehát, hogy a témáról szóló hősi énekek volt egy Ajtony-párti változata is. Műfaját tekintve valószínűleg ballada lehetett.

A ballada kétségtelenül görög nyelvterületről származott hazánk déli területeire. Az akriti görög balladák (a Dygenis Akritas-eposz mondakörének több évszázaddal korábbi, kb. 30 balladából álló ciklusa) felfedezése óta e műfaj időhatárát az i. u. IX—X. századig tolhatjuk ki.¹⁹ Mivel Ajtony területén — a Gellért-legenda szerint — szabadon érvényesülhetett a görög hatás, valószínű, hogy éppen ennek a hatásnak az eredményeképpen honosodott meg birodalmában a ballada mint műfaj. Természetesen nem kötelezhetjük el magunkat mereven egy görög eredetű ballada mellett, mivel a szakértői vélemény szerint balladáinkban „találhatók az európai folklórban teljesen elszigetelt, viszont a szibériai török népek költészetében általánosan elterjedt olyan motívumok és jelenetek, melyeket az ősi magyar epika törmelékeinek tekinthetünk.”²⁰ Az etnográfia és a zenetudomány egybehangzó véleménye szerint népi *síratóénekeink* dallamkincsüket tekintve a magyar zene legősibb rétegébe tartoznak. Síratóéneket azonban csak nők énekelnek, s ez a kiváltságuk feltehetőleg egészen a matriarchátus korába nyúlik vissza.²¹ Az *orchoní* feliratok azonban arról tanúskodnak, hogy *Kül tegin* sírfeliratát — amelyben a hős egész életét s vitézi tetteit

¹⁷ Egyébként a bizánci források a Balti-tengermelléki szlávokat csakúgy, mint a Magyarországi területén vagy a Balkánon élőket *Σκλαβηνοι*, azaz Szklavoninak írják. Vö. HUNFALVY PÁL: Magyarország ethnographiája. Bp. 1876. 138—139.

¹⁸ SRH I. 50.

¹⁹ ORTÚTAY GYULA: Az „európai” ballada kérdéséhez. (Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára, szerk. SZABOLCSI BENCE és BARTHA DÉNES, Bp. 1953.) 125—132.; — Újabban VARGYAS LAJOS [Kutatások a népballada középkori történetében. Ethnographia, 71 (1960) 163—276., 479—523. — ill. 73 (1962) 206—259.] vitába szállt ezzel a datálással ENTWISTLE (European Balladry. Oxford 1939.) koncepcióját támadva. VARGYAS szerint a ballada 12. századi francia eredetre vezethető vissza (Uo. 1962. 236—237.). Ugyanakkor másutt elismeri, hogy a magyar balladaköltészet számtalan eleme a honfoglalás előtti korból nyúlik vissza (Uo. 1960. 514.). Miután a kérdés eldöntésében nem vagyunk illetékesek, úgy véljük, nem vétünk a terminológia ellen, ha az Ajtony-történetet egyszerűen egy *balladai hangvételű sírató éneknek* vagy *prae-balladának* tekintjük.

²⁰ VARGYAS i. m. 1960. 514.; — KLANICZAY: A magyar irodalom története. I. 24.

²¹ Uo. 22.

²² KÉPES GÉZA: A magyar ősköltészet nyomairól. Irodalomtörténeti Közlemények, 68 (1964) 183.

versbe szedve mondják el — őt elsirató bátyja, Bilge kagán készítette. Feltehető, hogy „még I. István korában is a meg nem keresztelt s megkeresztelt vezéreket ilyen hősi énekben magasztalták, s ilyen siratóénekekkel gyászolták.”²³

Az *Ajtony-balladának*, helyesebben az Ajtonyról írt balladai hangvételi sirató-éneknek főhőse maga Ajtony. A tragikus sorsú hős életének megörökítése nem lehetett idegen a jokulátoroktól sem, hiszen XI. századi jokulátor-eposzunkról — melyet nagy vonalaiban krónikáink őriztek meg — sem lehet egyértelműen eldönteni, hogy központi figurája László, Géza, vagy a tragikus, bukott hős: Salamon.²³

1. A hősi ének kezdősorai — minden valószínűség szerint — a hős származásáról adtak rövid felvilágosítást. Sajnos, Ajtony esetében az „ősforrás” elveszett vagy lap-pang, s a többi tudósítás ellentmondó. Ajtony származása igen nehezen tisztázható; a három forrás három különböző variációt ad: magyar (legenda), bolgár (Anonymus), szlavón (Mahmūd). Legkönnyebb dolgunk a szlavón származás esetén van, ugyanis majdnem százszázalékosnak vehetjük, hogy a „szláv” szó eléréséről van szó. Mivel azonban az egész ország területén találhattak szlávokat a honfoglalók, világos, hogy az alattvalók említése egyáltalán nem bizonyíték a rájuk telepedő elnyomó származására nézve.²⁴

A *Gesta Hungarorum*-ból úgy tűnik, mintha *Glad* — Ajtony állítólagos őse — bolgár származású lett volna, mivel Vidinből kiindulva foglalta el az általa birtokolt területet.²⁵ Ámde másutt meg azt írja P. mester, hogy amikor a leverésére kiküldött hadtest a Temes folyóhoz ért, „jött ellenük Glad..., annak a hazának a vezére (dux illius patrie) nagy lovas és gyalogos sereggel, valamint a kunok, *bolgárok* és vlahok segítségével (cum... adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum).²⁶ A *dux illius patrie* kifejezés önmagában is kétségtelenné teszi, hogy Anonymus — hasonlóan a *Tārīh-i Ungurus* forrásához — Glad, illetve Ajtony birodalmát egy — Magyarországtól független — külső hatalom területeként kezeli, szemben a legendával. De P. mester önmagának is ellentmond, amikor a bolgár vezér etnikailag meg nem határozott seregében a bolgár egységek csak segédcsapatként szerepelnek. E zavaros és ellentmondó kép viszonylag kitisztul, ha helyt adunk Győrffy György azon hipotézisének, hogy a Névtelen István-korabeli eseményeket vetít vissza a honfoglalás korába. Úgy véli (s ezt Mahmūd tolmács is igazolni látszik), hogy Ajtony története bennfoglaltatott az ősgestában, de mert nagyon közismert volt, nem lehetett honfoglaláskori őslakost faragni belőle, ezért kreálta Anonymus helynévből Glad nevű őst, aki már összemérhette szablyáját a honfoglalókkal.²⁷ Ám ha fenn-tartás nélkül elfogadjuk e feltevést Glad nevének eredetéről, akkor az egész Csanád-mondát elvethetjük, mert a Glad fennhatósága alá tartozó területen találhatóunk Csanád (Chanad), Ajtony (Ahton), Oroszlámos (Orozlanus), Szentkirály (Zenthkyral) nevű helységeket is,²⁸ amelyekből ezzel a módszerrel könnyen azt olvashatnánk ki, hogy összességük szolgáltatta az alapot az egész Ajtony-történet kiagya-

²³ KLANICZAY: A magyar irodalom története. I. 30—32.

²⁴ E terület szláv népességéről lásd: SZENTKLÁRAY JENŐ: Krassó vármegye őshajdana. Bp. 1900. 74—86.; — ERDÚJHELYI MELHÖR: Isztorija Novoga Szada. Novi Sad 1894. 27—36.; — SZTANOJEVIĆ STEFÁN: Vizantija i srbi. Novi Sad 1903. 294.; — szláv helynevekre: MOÓR ELEMÉR: Bolgártörökök és szlávok és a Melich-féle helynévkutatás. Szeged 1930.; — Szláv alattvalókra utalhat Gellért püspök „methodianistae” fogalma is. Vö. BATHYAN, IGNATIUS DE: Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta. Albo-Carolinae 1790. 99.; — lásd még a 61. jegyz.

²⁵ SRH I. 49—50.

²⁶ SRH I. 90.

²⁷ GYÖRFFY GYÖRGY: Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp. 1948. 24—25.; — ill. Honfoglalás előtti népek, 411—434.

²⁸ PAIS DEZSŐ: Glad. Magyar Nyelv, 26 (1930) 350—351. Csak az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy Gyulafehérvár mellett mindmáig létezik egy *Mercsia* nevű puszta.

lásához. Legnyomósabb érvnek tartjuk Glad történetisége mellett, hogy a helynevek között szerepel *Gladmonostora* is, márpedig tudjuk, hogy a családi alapítású monostorok zömét alapítójukról nevezték el (*Ahtunmonustura*, *Cuppanmonustura*, *Barsmonostora*, *Bácsmonostora* stb.), arra viszont — legjobb tudomásunk szerint — nincs példa, hogy a *-monostora* utótagú helynevek előtagja egy másik helynév lenne. (Az ilyen genitívusos összetétel esetén még akkor is személynév áll, ha nem az alapító, hanem a kolostor védőszentjének neve szerepel előtagként.) A *Gladmonostora* elnevezés valószínűsíti, hogy a kolostor alapítója egy Glád nevű személy lehetett. Hogy ennek volt-e köze Ajtonyhoz, nem tudjuk; ellene semmi sem szól, mellette pedig Anonymus. A Glád név etimológiája nem sokat árul el: az eddigi feltevések szerint származhat a szláv „éhség” szóból, de származhat a török „kaldy”-ból is mint ennek délszlávósodott alakja.²⁹ A Pais Dezső által felhozott cseh, lengyel, német, román, délszláv analógiák mindenesetre óvatosságra intenek Glad nemzeti hovatartozását illető véleményünk nyilvánításában.

Tetszetős hipotézist konstruált Lisev bolgár történész a X. századi bolgár állam-szervezettel kapcsolatosan e területről. Úgy véli, hogy ekkoriban Bulgária peremterületein — így a magyar Alföldön is — félfüggetlen bolgár-türk bojárságok jöttek létre a nagyobb városok körül, pl. *Alpár* (ma: Kecskemét [!]) székhellyel *Krum fia Csalán* birodalma, *Bihar* székhellyel *Ménmarót* területe és *Marosvár* központtal a legéletképesebb: *Kalda* birodalma. Ez utóbbi még a XI. század kezdetén is fennállt, s csak akkor bomlott fel, amikor István magyar király seregei szétverték *Kalda fia Ohtum* hadait, megölve magát a vezért is.³⁰ Sajnos, feltételezése bizonyítására egyedül P. mester Gestájából meríti adatait, ügyet sem vetve a két évszázados Anonymus-kritika eredményeire, s ezért — bár érdekesnek tartjuk ötletét — nem hasznosíthatjuk Glad személyének felderítéséhez.³¹

Ajtony nevének elemzése talán közelebb visz a kérdés eldöntéséhez.³² Váczy Péter Ajtony magyar származása mellett történelmi bizonyítást, s kimutatta, hogy a Gyula-törzs tagjának kellett lennie.³³ A Gyula-törzs marosvölgyi migrációjával s az így kialakult területi különállóságot követő szervezeti differenciával magyarázza, hogy a XI. század elején már Ajtony és Gyula különálló területek felett rendelkeznek. Arra azonban már nem tér ki, hogy a két törzsfő egyáltalán nem viselkedik rokonként. Az erdélyi Gyula valószínűleg részt vett a Koppány elleni hadműveletekben, mert István a győzelmi trófeává szabdalta somogyi vezér egyik darabját Erdélybe küldi.³⁴

²⁹ Ua. 354—355.

³⁰ LISCEV, STR.: Zur Frage über die Lage der Stadtgemeinden in den feudalstaaten der Balkanhalbinsel (X—XV. Jhd.). Études Historiques, 3 (1966) 102—103.; — Ajtony román származását veti fel POPOVICIU GHEORGHE (Istoria Românilor Bănăţeni. Lugoj 1904. 113—116.); — Gladot délszlávnak véli RADOVITY IVÁN (Szrbija i Ugarszka u sredn'ei veku. Novi Szad 1939. 128—129.)

³¹ Talán hitelesebbnek bizonyulna e hipotézis megtámogatva MOÓR ELEMÉR nemrég kifejtett nézeteivel [Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez. Századok, 104 (1970) 350—382.

³² Az Ajtony név eredetére és jelentésére nézve lásd: KARÁCSONYI JÁNOS: Ajtony = Ach tum. Turul, 9 (1891) 94—96.; — MELICH JÁNOS: Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez. Nyelvtudományi Közlemények, 35 (1905) 123.; — MELICH: Ajton, Ajtony. Magyar Nyelv, 9 (1913) 352—356.; — PRÖHLE VILMOS: Ajtony és Bulcsu. Magyar Nyelvőr, 42 (1913) 445—448.; — SIMONYI ZSIGMOND: Az új szövejtő szótár. Magyar Nyelvőr, 43 (1914) 183.; — BEKE ÖDÖN: Ajton, Ajtony. Magyar Nyelvőr, 43 (1914) 266.; — Esetleges germán eredzetetésére is többen gondoltak, lásd: KULCSÁR i. m. 15.; — legvalószínűbb feltevés, hogy az Ajtony szó a görög *αχτω* vagy *αχτω* szóból származna, ami *vezért*, *uralkodót*, *főnököt* jelent, s így Ajtonynak nem a nevét, hanem pozícióját jelöli. (Vö. SZENTKLÁRAY i. m. 87.)

³³ VÁCZY i. m. 499.

³⁴ Történetírásunkban találunk példát a felnégyelés kétségbevonására is (ERDÉLYI LÁSZLÓ: Krónikáink kritikai ismertetése. Szeged 1943. 30.) éppúgy, mint annak véleményünkkel ellenkező

Ajtonyról nem tudjuk, részt vett-e ebben a harcban; a valószínűsége mindenesetre igen kicsi. Ugyanakkor Gyula leveréséhez hallgatólagosan hozzájárult, nem fogott fegyvert a „testvér-törzs” szuverenitásának megóvására. És végül: az Ajtony elleni hadműveleteket egy bizonyos „Gyula” vezeti. Ha Váczy állítását elfogadhatónak véljük, akkor bizonyos ellentmondások még tisztázásra várnak.

2. Ajtony területét a nagyobbik Gellért-legenda határozza meg: „... ennek a férfinak szolgált a föld a *Körös* folyótól az *erdőelvi részekig* és *Vidinig* és *Szörényig*, amelyeket mind a hatalma alatt tartott.”³⁵ Anonymus nem említi Ajtony birtokait, csak ősenek, Gladnak a területére tér ki, ez azonban lényegesen kisebb, mint amekkorát a legenda a marosi vezérnek tulajdonít: „Az a földet pedig, amely a *Maros* folyótól *Orsova váráig* terjed, egy bizonyos Glad nevű vezér, aki *Vidin várából* jött, foglalta el a kunok segítségével...”³⁶ — illetve: „... elhatározták, hogy sereget küldenek Glad vezér ellen, akinek uralma a *Maros folyótól* egészen *Harám váráig* terjedt.”³⁷ Ez ellentmondásnak tűnik, de ha nyomon követjük Szavárd és Kadosa hadjáratát, tapasztaljuk, hogy a Harámmal szomszédos *Keve vára* bevétele után Keletnek fordulva „*Orsova várát* foglalták el.”³⁸ Vagyis valójában nem ellentmondásról van szó, csak egy kis — Anonymusra egyébként is jellemző — felületességről, ugyanis mivel már egyszer leírta Glad birtokainak határait, másodsorú csak azt a távolságot említi, amelyet a hadseregnek észak-dél irányban meg kellett tennie a Marostól Harámig. A legenda és Anonymus tehát egy lényeges ponton térnek el egymástól, az északi határvonal kérdésében. Történéseink általában a legenda tudósítását fogadják el hitelesnek, sőt olykor észak felé ki is terjesztik a határt.³⁹ A *Körös* és a *Maros* vonatkozásában perdöntő lehet Konsztantinosz Porphyrogenétosz munkája, ha elfogadjuk azt a tételt, hogy az általa Turkiának nevezett terület⁴⁰ a Gyulák szállásterülete. Ő a *Körös*t mint e tartomány folyóját említi. Ortvay Tivadar mutatta ki, hogy Ajtony birtokait jórészt a Csanád-nemzetség XI. századi birtokaira, a

interpretálására. „Koppány elesett” — írja HÓMAN. „Testét felnégyelték; darabjait — a hagyomány szerint — Veszprém, Győr és Esztergom kapujára szegezték, a negyediket keletre küldték *intő jelként* a fejedelem ellen zúgolódó Gyula számára.” (HÓMAN BÁLINT—SZEGFÜ GYULA: Magyar történet. I. Bp. 1935. 177. — a kiemelés tőlem: Sz. L.). Ezt a magyarázatot már KULCSÁR PÉTER sem tartotta kielégítőnek; szerinte „...István a győzelmi jelvényeket [ti. Koppány testének darabjait] nem fenyegetésül küldte szét az ország különböző sarkaiba, hanem éppen ellenkezőleg, megnyugtatásul: azt akarta vele jelezni, hogy a hatalom új birtokosainak nem kell többé félniök a régi rend visszatértétől.” (I. m. 37.) KULCSÁR véleményét igazolja a krónika vonatkozó helye is (SRH I. 312—314.), mivel Koppány testének egyik darabját az általa ostrom alá fogott Veszprém kapujára szegezik, a másikat a királyi székhelyre, Esztergomba küldik, amely alatt a királyi seregek gyülekeztek, a harmadikat Győrbe. [Ennek aktualitását egyelőre nem tudjuk megfejteni. Hipotézisként elképzelhetőnek tartjuk ugyan, hogy a 14. századi krónikakompozíció forrásában nem *Iaurinum*, hanem *Geuru* vagy *Geuru castrum* állt (mint pl. Anonymusnál, vö. SRH I. 72.) talán Diósgyőr értelemben, s ezt félreértve írt volna a krónikás Laurinumot. Ha e feltevésünk helyesnek bizonyulna, akkor könnyen valószínűsíthető lenne, hogy István a vele szövetséges „kabarok” szállásterületére küldte győzelmi híradásként Koppány testének darabját.] Világos tehát, hogy a negyedik részt sem valamiféle megfélemlítés céljából juttatták el Gyulához. Egyazon szimbólum jelentése egyazon összefüggésben, egy adott időpontban nem lehet különböző.

³⁵ SRH II. 490.

³⁶ SRH I. 49—50.

³⁷ SRH I. 89.

³⁸ SRH I. 91.; — Kevevár szláv lakóiról lásd: JUGA, VELIMIR: A magyarországi szerbek. Bp. 1913. 11.

³⁹ KULCSÁR i. m. 13—14.; — Más konklúzióra jutott KRISTÓ GYULA (Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica, tom. 18., Szeged 1965. 9.).

⁴⁰ MORAVCSIK GYULA: Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. Bp. 1950. 176—179.

csanádi püspökség uradalmaira s az Ajtony-nemzetség tulajdonában maradt birtoktestek területére lokalizálhatjuk, s ez nagyjából egybeesik a legenda által említett országrésszel.⁴¹ Feloldható a két forrás ellentmondása a *Tarih-i Ungurus* alapján is, amely elmondja, hogy Marciyanus tudomást szerezve István támadó tervéről csapatait visszavonta az általa szilárdan birtokolt területre.⁴² Ebből arra következtethetünk, hogy Ajtony birodalmának eredeti határa talán valóban a Maros folyónál, illetve a folyótól kevéssel északra lehetett; azonban hatalma biztosítása érdekében megszállhatta a törzsek közötti gyepű területét is — talán a Körösökig —, s így nyílt módja egyebek között a Maros révhelyeinek ellenőrzésére is. Mikor azonban értesült — megkétsé bár — István tervéről, sebtében összeszedte csapatait, s visszavonhatta a gyepű területéről az ott állomásozó erőket is.

3. A marosi vezér birodalmának szervezettségéről, gazdasági állapotáról így nyilatkozik a legenda: „szerfelett dicsekedett az ő erejével és hatalmával.” De ennyivel nem elégszik meg a szerző, s a továbbiakban részletekbe is bocsátkozik: „Szilajon tartott lovak megszámlálhatatlan mennyiségével rendelkezett...” Ennek ellenére nem egyértelműen „pásztor király” Ajtony, mert az istállózó állattartás nyomait is fellelhetjük területén. A legenda világosan így folytatja a lóállományról megkezdett mondatot: „...ezeken kívül olyanokkal is [rendelkezett], amelyeket a pásztorok istállóknak tartottak felügyelet alatt.” Lovai mellett számtalan más állatot is neveltek, amelyeket részletesen nem említ a forrás, csak summázva: „Volt neki végtelen sok barma is, ezeknek is megvoltak a maguk pásztorai, ezenfelül gazdaságai és udvarai...”⁴³ voltak. Abból az ellenpontosításból, amelyet a legenda szerzője használ, világosan látszik, hogy maga sem egyoldalúan valami nomád állattartásra berendezkedett „fejedelemnek” tekinti Ajtonyt, hiszen „in domibus” tartott állatairól ír és gazdaságairól meg udvarairól (allodia et curie). Hogy e területen gabonatermesztés is folyt, az valószínűsíthető István szavaival, amelyeket a csanádi egyházmegye alapításakor Gellérthez intézett: „Én pedig ispánjaimnak meg fogom parancsolni, hogy a néptől tizedet szedjenek a kalászosokból a megfelelő időben, amelyből megélhess.”⁴⁴ Gellért püspök egyik hasonlata pedig arra utal, hogy szőlőművelést is folytattak e területen: „A fű nagyon megkapaszkodik a földbe — írja Gellért —, és *amint a gyakorlatból tudjuk* (ut ex usu cognoscimus), *a szőlőnek nagyon ártalmas*, és csak nagy fáradtsággal lehet gyökerestől kiirtani...”⁴⁵

Nagyon valószínű, hogy Ajtony a gazdasági élet ilyen szervezettsége mellett közigazgatását is megszervezte (vagy azt is átvette az általa leigázottaktól). Mahmūd tolmács tud arról, hogy leverésekor István „... hatalmába kerítette a várakat, egyiket a másik után...”⁴⁶ Hogy Ajtonynak várakból irányított közigazgatása lett volna, tarthatjuk a török tolmács tudálékoskodásának is. Ámde a birodalom szervezettségéről a legenda is tud: „... hatalmat bitorolt a királynak a Maroson leúsztatott sója fölött, *vamosokat* és *öröket* állítva a folyó *révhelyein* egészen a Tiszáig, és mindent megvámolt.”⁴⁷ Habár találkozunk olyan felfogásokkal is, amelyek Ajtony akcióját egyszerű rablótámadás, fosztogatás szintjére kívánják süllyeszteni, szerintünk ilyenmiről szó sem lehet, mivel a legenda világosan „révhelyeket” említ, tehát Ajtony

⁴¹ ORTVAY TIVADAR: Az Ajtony- és Csanád nemzetségek birtokviszonyai Dél-Magyarországon. Századok, 25 (1891) 263—278.

⁴² HAZAI i. m. 77.

⁴³ SRH II. 489.; Vö. BARTHA ANTAL: A IX—X. századi magyar társadalom. Bp. 1968. 190.

⁴⁴ SRH II. 493.

⁴⁵ BATHYAN i. m. 215.

⁴⁶ HAZAI i. m. 77.

⁴⁷ SRH II. 489—490.

nemcsak a folyón leúsztatott sőt vámolta meg, hanem „mindent”, amit a folyón vagy a folyón át kívántak szállítani. A legenda több marosi révhely megszállását említi, tehát elképzelhető, hogy egyszeri rajtaütésről lenne szó. A vámosságok a hivatalnokszervezetbe tartoztak, akiknek munkáját az örök voltak hivatalba biztosítani, fegyveres erővel rákényszeríteni a vámkötelezettséget azokra is, akik valamilyen oknál fogva nem óhajtottak ennek eleget tenni. Az Ajtony-birodalom szervezettségéről tanúskodik, hogy Marosvár lakosságától „feudális szolgáltatást” kap, s ennek harmadrészét az általa alapított kolostornak adományozza.⁴⁸ A társadalmi rétegződés is megindult: „Nemesi és katonái, vámszedői és őrei vannak, akik fölött »dominium exercebat«, tisztikara van, amit talán kialakulóban levő hierarchiának számíthatunk, hiszen Csanád »miles valde honoratus..., qui ceteros dignitate precebat«. A király Ajtony területét »regnum«-nak nevezi, veresége után csak »provincia«. Ez a terület erősen szervezett és a főváros köré koncentrált, mert István itt a régi központtal minden előzetes munkálkodás nélkül a győzelem után királyi vármegyét létesít.”⁴⁹

4. A legenda szerint Ajtony külpolitikáját a bizánci orientáció jellemezte, sőt, a császár támogatásával gyakorolta uralmát.⁵⁰ „Hatalmat pedig a görögöktől kapott, és a fentemlített marosi városban monostort épített Keresztelő szent János tiszteletére, rendelvén bele apátot görög barátokkal az ő rendjük és szokásuk szerint.”⁵¹ Ebből az utalásból az is kiderül, hogy a hatalom gyakorlása és a vallási hovatartozás nem független egymástól. Ajtony azonban kritikus helyen keresztelkedett meg, s ez heves viták kiindulópontjává lett. „Azokban a napokban volt egy bizonyos, igen hatalmas vezér (princeps) Marosvárbán, név szerint Ajtony, aki már meg volt keresztelve a görögök rítusa szerint *Vidin* (*Budin*) városában.”⁵² Egyes feltevések szerint Ajtony azért keresztelkedett meg a bolgár Vidinben, hogy ezzel biztosítsa magának Sámuel cár támogatását és Szövetségét.⁵³ Ezt a nézetet azonban nem látjuk indokoltnak, ugyanis amikor II. Baszileosz Bulgária elleni hadjáratának egyik ürügye éppen a bolgár eretnokség volt, nevétséges lenne, ha Sámuel vallási követelményt támasztana Ajtonnyal szemben a szerződésalkötéskor. De ilyesmire nem is igen találunk példát a bolgár gyakorlatban, viszont — ha csak magyar vonatkozásokat emeljük is ki, akkor is — tekintélyes mennyiségű példát hozhatunk fel a bizánci diplomácia emléktanyagából. *Gordasz* „királlyal” éppúgy járnak el,⁵⁴ mint *Bulcsúval*,⁵⁵ valószínűleg hasonló feltételek mellett lett *Termacsu* is a császár vendégbarátja,⁵⁶ *Gyula* pedig meg is kezdte az egyházszervezést bizánci térítőkkel.⁵⁷ Nem ismerünk emellett olyan bolgár szerzetesrendet sem ekkoriban, amely saját, s nem görög rítusú lett volna.⁵⁸

⁴⁸ SRH II. 492.; — Vö. KULCSÁR i. m. 27—28.

⁴⁹ KULCSÁR i. m. 28.; — belső idézetek: SRH II. 489—490.

⁵⁰ MORAVCSIK GYULA: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. 58.

⁵¹ SRH II. 490.

⁵² SRH II. 489.; — Egy későbbi változat szerint *Buda* városában! (ed. BÁNFI, FLORIO; *Benedictina* 1949. 297.)

⁵³ FEHÉR GÉZA: A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban. Századok, 61 (1927) 10—11.; — GYÖRFFY GYÖRGY: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi—Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei, 2 (1952) 335.; — KULCSÁR i. m. 32—33.

⁵⁴ MORAVCSIK GYULA: Muagerisz király. Magyar Nyelv, 23 (1927) 258—271.

⁵⁵ GOMBOS, FRANCISCUS ALBINUS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI*. 1—3. köt. Bp. 1937—1938. — a továbbiakban: *Catalogus* — 1011.

⁵⁶ MORAVCSIK: Biborbanszületett Konstantin, 179.

⁵⁷ *Catalogus*, 1011.

⁵⁸ A legenda ugyanis azt mondja: „cum monachis Grecis iuxta ordinem et ritum ipsorum” (SRH II. 490.)

Sokkal valószínűbb a bizánci szövetség. Ajtony látva Gyula, majd Keán vereségét, szükségszerűen egyezett ki a Vidint ostromló II. Baszileossal, nehogy a császár és István két tűz közé fogja, és összeroppantsa.

Látszólag ellenünk szól az a tény, hogy Gellért püspök művében elsősorban a „görög” eretnység ellen emeli fel szavát,⁵⁹ holott tudnia kellett volna, hogy ez bolgár eredetű. Már Ivánka Endre bizonyította meggyőző erővel, hogy Gellért Marosváron találhatott olyan görög szövegeket, amelyek hatása érődik művén.⁶⁰ Valószínűleg itt leljük fel a görög eretnység említésének kulcsát is. Gellért a köznapi gyakorlatban tapasztalhatta, hogy az eretnek prédikátorok a nép nyelvén hirdetik nézeteiket.⁶¹ De mivel nyelvünket alig ismerte,⁶² s legjobb tudomásunk szerint szláv nyelvet sem beszélt, nézeteikről csak írott forrás segítségével tájékozódhatott. Feltételezhetjük, hogy görögül olvasott ezekről: a marosvári görög szerzetesek — akár mert szimpatizáltak velük, akár mert fel akartak lépni ellenük — lejegyezheték tanításait. Arra pedig, hogy Gellért tudott görögül, bár burkoltan és szerényen, maga is céloz.⁶³ Egyébként is, amikor Gellért Magyarországra jött, és kapcsolatba kerülhetett az eretnőséggel, akkor már az önálló Bulgária nem létezett, a bizánci császárság beolvastotta önmagába.⁶⁴ Gellért tehát csak úgy ismerte a bolgárokat, mint görög alattvalókat.

Görög — és nem bolgár — szerzetesek mellett tör lándzsát Kristó Gyula filológiai megfontolások alapján is. A legenda ugyanis világosan a „*secundum ritum Grecorum*” kifejezést használja „*secundum ritum Grecum*” helyett, s ez „nyelvtanilag is nehezen engedi meg egy bolgár ethnikumú görög vallásosság feltételezését.”⁶⁵

Az, hogy Ajtony politikai számításból keresztelkedett meg, nem kétséges. Feltételezett pogány velleitására — szerintünk — nem elégséges érv a legendaíró megjegyzése: „Volt pedig neki hét felesége, mivel a keresztény hitben nem volt tökéletes.”⁶⁶ A pogány magyarok többnejűségére ugyanis nincs adatunk, az pedig teljességgel lehetetlen, hogy görög vagy esetleg „bolgár” rítus szerint házasodott volna hét ízben. A legendaíró ágyasaira célozhat, akiből a „legkeresztényibb királyoknak” is volt éppen elég, s ezt az egyház — a politikai érdekektől függően — hol hallgatólagosan tudomásul vette (pl. I. András⁶⁷ vagy Károly Róbert⁶⁸ esetében), hol pedig vadul ostromozta (pl. II. Istvánnál⁶⁹). Ajtony esetében éppen a negatív beállítás érdekében említi elítélőleg őket a szerző.

⁵⁹ SZEGFÜ LÁSZLÓ: Eretnység és tirannizmus. Irodalomtörténeti Közlemények, 72 (1968) 501—515.

⁶⁰ IVÁNKA ENDRE: Szent Gellért görög műveltségének problémája. Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztályok Köréből, 26 (1942) 3. sz. 19—20.; — Vö. még KRISTÓ i. m. 12—13.

⁶¹ Az eretnekek segítőit „methodianistae” melléknévvel illeti, valószínűleg a nép nyelvén prédikáló Methodiusra célozva. Mivel Method az őt ért támadások során többször is tisztázta magát az eretnység vádjával szemben, nem tanaira, hanem elsősorban módszerére kell gondolnunk akkor amikor Gellért az eretnekeket tanítványainak vagy hozzá hasonlóknak véli. (Vö. BATTYAN i. m. 99.)

⁶² A legenda szerint még Aba Sámuel korában is tolmács közreműködésével hirdeti az ígét. (SRH II. 500.)

⁶³ BATTYAN i. m. 74—75.

⁶⁴ E kérdést érintettem „La missione ideologica e politica di San Gerardo in Ungheria” címmel Velencében 1970. jún. 11-én tartott előadásomban.

⁶⁵ KRISTÓ i. m. 12—13.

⁶⁶ SRH II. 489.

⁶⁷ SRH I. 345.; — Lásd még GERICS JÓZSEF: A Tátony nemzetségről. Történelmi Szemle; 9 (1966) 9.

⁶⁸ SRH I. 490. és SRH II. 217.; — Vö. még GYÖRFFY GYÖRGY: Egy krónikahely magyarázatához, Történelmi Szemle, 9 (1966) 31.

⁶⁹ SRH I. 437.; — GERICS i. m. 10.

Az orosz évkönyvek tanúsága szerint az 1000. évben „követek jöttek a római pápától és a cseh és magyar királyoktól.”⁷⁰ Habár magától értetődő volna, hogy e lépést István királlyá koronázása hírüladásának véljük, mivel István orosz kapcsolatait más forrás nem támasztja alá, Kulcsár Péter megkockáztatta azt a feltevést, hogy esetleg valamelyik keleti törzsfő, talán éppen Ajtony követsége járhatott az oroszoknál, bolgár—szláv orientációjának szerves folytatásaként.⁷¹ Szerintünk, ha valóban Ajtony követségéről van szó, akkor is a bizánci érdekszférához való tartozás nyer igazolást, ugyanis II. Baszileosz 1001-ben kezdte meg Bulgária leigázását, s hogy hátát biztosítsa, érdekkörébe igyekezett vonni a „barbárokat”. Ez sikerült is olyannyira, hogy a bolgár háború idején nem tudunk nomád betörésről,⁷² de halála után a besenyők 1032-ben Moesiát dúlják, 1034-ben egész Thesszalonikiig pusztítanak, 1045-ben pedig a Duna jegén átkelve, meglepetésszerűen csapnak le Moesiára, Trákiára és Makedóniára, apróbb betöréseikről nem is beszélve.⁷³ De Baszileosz nem elégedett meg a „barbárokkal” kötött kétoldalú szerződéssel, hanem — hogy esetleges orvtámadásoktól védje magát — szövetséget kötött a kievi nagyfejedelemmel, Vlagyimirral (978—1015), hűgát is feleségül adva hozzá.⁷⁴ Ajtony orosz kapcsolatait tehát — ha beszélhetünk ilyenről — sokkal inkább bizánci, semmint bolgár orientációjának következményei.

5. A marosi vezér szerfelett nagy sereget tartott fegyverben. Erre a legenda két ízben is utal: „István királynak pedig nem adózott tisztességgel, bízva katonáinak és nemeseinek sokaságában, akik fölött hatalmat gyakorolt.”⁷⁵ — illetve: „... fegyvereseik sokaságával járt-kelt, a királyt pedig igen kevésre tartotta.”⁷⁶ Ajtony fegyveres erejének magvát minden valószínűség szerint kíséretének harcosai képezték. De tagadhatatlan a szabad pástzorelemek, a törzsi—nemzeti rend híveinek csatlakozása is. Érdemes megfigyelni, hogy Mahmüd tolmács forrása hogyan ábrázolja a háborús előkészületeket. István értesítést küld a környezetébe tartozó uraknak és más uraknak, ugyanakkor Keán már az „összes bolgár katonát” értesíti, Marčivanus pedig egyenesen „egyesítette és felfegyverezte a szlovéneket” (azaz szlávokat), tehát az egész népet.⁷⁷

Ajtony szláv—magyar serege kiegészülhetett besenyő segédcsapatokkal is.⁷⁸ Ugyanakkor számolnunk kell bolgár erők csatlakozásával, ugyanis amikor II. Baszileosz bevette Ochridát, azok számára, akik félhettek a megtorlástól — elsősorban katonaelemekre és eretnekekre kell itt gondolnunk — az egyetlen lehetséges menekülési irányul Ajtony birodalma kínálkozott. Jóllehet Ajtony a görögök szövetségese volt, mégsem valószínű, hogy ezek befogadása miatt magára vonta volna a császár haragját. Azzal, hogy hozzá menekültek, közvetve elismerték a görög

⁷⁰ HÓDINKA ANTAL: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 52—53.

⁷¹ KULCSÁR i. m. 33.

⁷² KARÁCSONYI JÁNOS ugyan tud egy, a bolgárok oldalán történt besenyő beavatkozásról 1017 körül (Szent István király élete. 22.), de csak egy feldolgozásra hivatkozik (HILFERDING, ALEXANDER FJODOROVICS: A szerbek és bolgárok története. Nagy-Becskerek 1890. 262—263.). Az általa említett szerző azonban csak annyit mond, hogy a bolgároknak szándékukban volt besenyő segítséget kérni ám, Szilisztriánál „... a besenyők, akik a bolgárokkal valami módon egyenlenségbe keveredtek, a segílyt megtagadták.” (I. m. 263.; — a kiemelés tőlem: Sz. L.)

⁷³ TAPKOVA-ZAIMOVA, V.—VOJNOV, M.: La politique de Byzance dans ses rapports avec les „Barbares”. Études Historiques, 2 (1965) 41.

⁷⁴ DUJCEV, J.: Les Slaves et Byzance. Études Historiques, 1 (1960) 37.

⁷⁵ SRH II. 489.

⁷⁶ SRH II. 490.

⁷⁷ HAZAI i. m. 76.

⁷⁸ KULCSÁR i. m. 36.

fennhatóságot, s Baszileosz is csak azokkal számolt le, akik ellenálltak neki. Egyébként a bizánciak maguk is felhasználták alig néhány év múlva a bolgár katonaságot. Már 1027-ben, de 1041-ben is „manicheus és bolgár” expedíciós csapatokat dobtak át Itáliába.⁷⁹

6. Az Ajtony elleni hadjárat legfőbb oka Anonymus szerint az, hogy „... az említett királynak [ti. Istvánnak]⁸⁰ minden tekintetben ellene szegült”. Lényegében ugyanazt mondja a legenda is, amikor az önállóságra törekvő vezérről megjegyzi: „István királynak pedig egyáltalán nem adózott tisztességgel”, sőt „a királyt igen kevésre tartotta.”⁸¹ A *Tarih-i Ungurus* az Ajtony elleni hadjárat indítékairól másképp informál bennünket. Keán történetének elbeszélése után így folytatja: „Emellett egy másik hagyomány azt állítja, hogy amikor a király összegyűjtve seregét a bolgár nép ellen akart vonulni, Marčijanus, Illiria hercege — a szlovének vidékéé — meghallva, hogy István készültségbe helyezte seregét, és megijedvén, hogy »Ő még engem is megtámadhat«, egyesítette és felfegyverezte a szlovéneket, és figyelmét a király területére fordította, és kémeket küldött oda. István király, miután megölte Keánt, és elfoglalta a bolgár provinciát, akkor figyelmét a környező tartományokra irányítva megtudta, hogy a szlovén vezér, Marčijanus összegyűjtötte seregét. Dühbe gurulva azonnal parancsot adott, hogy Marčijanus ellen vonuljanak.”⁸²

A Keán elleni hadműveletek tehát megelőzték az Ajtony elleni felvonulást. Ha elfogadjuk azt az általánosan vallott nézetet, miszerint Keán azonos a bolgár cárral, akkor tarthatatlanná válik Ajtony leverésének 1003 körülre datálása — melyhez történészeink jelentős része a mai napig is ragaszkodik⁸³ —, ugyanis erre a beavatkozásra legkorábban 1014 körül kerülhetett sor még akkor is, ha a Keán megöléséről krónikáinkban előadottakat nem valóságos cselekvésnek fogjuk fel, hanem jelképes utalásnak tartjuk az események időpontjára, hiszen köztudott, hogy Sámuel cár a harcmezőtől távol kapott gutaütést dühében, és így halt meg; utóda, Gavril-Radomir pedig szintén nem harc, hanem orgyilkosság áldozata lett.⁸⁴

7. Ajtony udvarában élt Csanád, Doboka fia.⁸⁵ Ő, habár Ajtonynak bizalmas embere, hadainak főparancsnoka, a királynak is unokaöccse.⁸⁶ Ortway Tivadar véleménye szerint Csanád anyja Gyula másik leánya, Karoldu volt, így mivel Saroltu István anyja, Géza fia és Doboka fia első unokatestvérek lennének. Az ifjú Csanád Gyula leverésekor a Gyula—Doboka-nemzetségek hadainak maradékával Ajtony területére szorulhatott, s éppen nagyszámú fegyveresének köszönhetette, hogy itt hadvezéri rangra emelkedett.⁸⁷ A legenda szerint Csanád ellen „súlyos vádat emeltek” Ajtonynál, s míg ez cselvetésen „törte a fejét, s az alkalmas időt várta, hogy elve-szejtse őt”, Csanád megsejtve, mi készül ellene, megszökött, s ellenségéhez, István-

⁷⁹ PRIMOV, BORISLAV: *Medieval Bulgaria and the dualistic heresies in Western Europe. Études Historiques*, I (1960) 86.

⁸⁰ SRH I. 50.

⁸¹ SRH II. 489—490.

⁸² HAZAI i. m. 76.

⁸³ PL. BARTHA ANTAL: *I. István király* Bp. 1970. 8.; — BÓNIS GYÖRGY: *István király, az államalapító. Magyar Tudomány*, 77 (1970) 781.; — GYÖRFFY GYÖRGY: *István király emlékére. Az István király Múzeum Közleményei ser. D. No. 75.* (1970) 6.; — HECKENAST GUSZTÁV: *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban.* Bp. 1970. 29. — stb.

⁸⁴ ZLATARSKI, V. N.: *Isztorija na Bølgarskata dörzsava prez' srednite vekove.* Szofija 1927. 740—749.

⁸⁵ MELICH JÁNOS: *Doboka.* *Magyar Nyelv*, 23 (1927) 240—245.

⁸⁶ SRH I. 49—50.

⁸⁷ ORTVAY i. m. 263—268.

hoz pártolt át.⁸⁸ Az elbeszélésből nem derül ki, hogy Csanádot alaptalanul vádolták; könnyen lehet, hogy nyomós érvek szóltak ellene, s azért mentette a bőrét az ellenséghez ahelyett, hogy Ajtonynál sietett volna tisztázni magát. A Csanád körüli problémák megoldásához komoly adalékokat szolgáltat Mahmüd Terdzümán, aki szintén megőrizte számunkra a hűtlen alattvaló motívumát. István támadást rendelt el: „Mihelyt a kémeek megtudták ezt — írja —, igyekeztek, hogy Marčijanus előtt megjelenjenek, s a valóságnak megfelelően tájékoztassák őt a helyzetről. A félelemtől megszeppent Marčijanus visszavonta csapatait onnan azokra a területekre, ahol önállósága biztosítva volt, és ahol volt egy vezére, akibe teljes bizalmát helyezte; annak volt egy erős vára: ő most ebbe a várba ment, ahol menedéket vélt találni, és magának mondván, míg itt várakozott, hogy az idő majd meg fogja mutatni, mit hozhat, a végzet nyilvánvalóan számára kitérte keblét, és menedékre lelt. Ezalatt ismét felkekedve egy nap István király megérkezett Marčijanus rezidenciájába, megtalálva kincseinek maradékát,⁸⁹ és birtokába vette azt; néhány embert a várban hagyott kinevezve ide egy parancsnokot, ezután a Marčijanusról szóló kósza hírekre alapozva ellene vonult. Eközben a krónikás⁹⁰ elmondja, hogy a vezér, aki annak a kastélynak ura volt, üzenetet kapott mondván, hogy valójában a király visszatér őllene, s közeledik; ettől való rémületében a vezér, nem szólva egy szót sem Marčijanusnak és a félelem tengerén hajózva, azt kérdezi magától, hogyan lehetne ellenállni neki, ezen gondolkozott, és gondjaiba merült. Végül az az ötlete támadt, hogy amikor Marčijanus öntudatlan lesz, meg fogja találni annak a módját, hogy levágja a fejét, és hogy ez a tette a király tudomására jusson, hogy ezáltal végül is a király kegyébe férkőzék.”⁹¹ A hűtlen vezért nem nehéz Csanáddal azonosítanunk. Igaz, a legenda ennek tökéletesen ellentmond, s éppen Ajtonyt vádolja gyilkos tervek szövögetésével ellene, az azonban bizonyosra vehető, hogy mivel a legenda forrása egy, Csanádról szóló hősi ének volt, ez a szöveg a történeteknek egy szépített, átfurmált, Csanádot igazoló változatát tartotta fenn. Világosan kiderül ez abból a monumentális csataképből is, amelyet a legenda fest, hogy Csanád gyilkosságát elfogadható színben tüntesse fel, holott Anonymus egyértelműen megmondja, hogy Ajtony meggyilkolása Marosvárbán történt, s Csanád volt a tettes, ütközetről pedig — amelyben Csanád is részt vett volna — nem beszél. Mahmüd Terdzümán határozottan különválasztja a csata és a gyilkosság szálait. Anonymus Gestája és a török krónika tehát egy, a legenda forrásától eltérő szemléletű, nyíltan Csanád-ellenes változatát őrizte meg a mondának, amely a valósághoz hívebben rögzítette az eseményeket, jöllehet maga sem volt mentes a mondai motívumoktól. A legendában megrajzolt történet végső soron többszöri átfestés eredménye. István és Ajtony háborújáról minden bizonnyal a régebbi megfogalmazást Anonymus (s talán Mahmüd Terdzümán) forrása őrizte meg. Ezt az első rögzítést követően vagy már vele egyidőben Csanád hősi tetteit magasztaló ének keletkezett, amely Csanád vagy utódai szájaíze szerint változtatta meg a történetet: Csanádot István hadvezérévé nevezték ki, aki Ajtonyt nyílt harcban öli meg. A hitszegés motívumát azonban ki kellett védeni, ezért Ajtonyt vádolták meg

⁸⁸ SRH II. 490.

⁸⁹ Talán nem érérdtelen megjegyezni itt, hogy Csanád és Nagyósz között félúton, az Aranka patak partján található Nagyszentmiklós: az itteni kincslet mindenképp összefüggni látszik a Csanád—Ajtony történettel. Irodalmát lásd: BANNER JÁNOS—JAKABFFY IMRE: A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája a legrégebbi időkől a XI. századig. Bp. 1954. 445—447.; — ill. A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája 1954—1959. Bp. 1961. 200—201.; — ill. A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája 1960—1966. Bp. 1968. 219.; — Lásd továbbá: LÁSZLÓ GYULA: Hunor és Magyar nyomában. Bp. 1967. 60—67.

⁹⁰ TI. MAHMÜD TERDZÜMÁN forrása.

⁹¹ *Hazai* i. m. 76—77.

hítségessel, s az árulás ódiúmát, melynek szenvedő alanya immár Csanád lesz, Gyulára háritották át. A legendaíró felhasználva ezt az éneket, hogy a szemben álló erőket ideológiai szempontból jobban körvonalazza, Ajtonyt a „hitben tökéletlennek” festi, Csanádot pedig, habár kénytelen bevallani frissen keresztelt mivoltát, máris isteni malaszttal teljes, aktív hitharcosként mutatja be. A hősi énekekben valószínűleg megörökített ősi magyar haditaktikát teljesen félreértve a csatát egy vesztes és egy győztes etapra bontja, hogy közbe tudja iktatni Csanád álmát, ezzel a marosi egyház védőszentjének — szent Györgynek — az ütközet alakulásában betöltött fontos szerepét kihangsúlyozva. A továbbiakban pedig beleszővi az oroszlámosi monostor és a csanádi püspökség megalapításának hagyományát is.⁹² Az események rekonstruálásához még tisztázni kell Anonymus és a *Tārih-i Ungurus* viszonyát. Véleményünk szerint kizárt annak a lehetősége, hogy a török tolmács által zsákmányolt munka szerzője ismerte volna P. mester művét. Elegendő ennek bizonyítására, hogy Anonymus regényes honfoglalástörténetének nyomát sem találjuk a török krónikában, s a X. század történetére vonatkozó adatok is teljes egészében hiányoznak.⁹³ Legfeljebb közös forrásra vezethetők vissza, amelyet azonban elveszítettnek vagy lapgónak kell tekintenünk.

8. Hipotézisünket a legenda, a gesta s az említett krónika kapcsolatáról elmondottakra építve, a következőkben megkíséreljük — ugyancsak hipotézisszerűen — az eseményeket rekonstruálni.

István megtámadta Ajtonyt. Valószínűleg azért, hogy elkerüljék a kétszeri átkeléssel járó bonyodalmakat (ti. a Tiszán és a Maroson), a Tisza felől támadtak csapatai. Elképzelhető, hogy egyenesen a kétkulacsos Csanád ösztönzésére éppen itt és így. A vezérről minden további nélkül feltételezhető, hogy kapcsolatban állt a királyi csapatokkal — egy ilyen üzenetváltásról Mahmūd tolmács is tudósít —, ugyanakkor a legenda is megjegyzi, hogy István nem bizott Csanádban, kémet látott benn, s csak próbatétel után hitte el — nem fenntartás nélkül —, hogy valóban őt kívánja szolgálni.⁹⁴ A támadás időpontjában szerintünk — ellentétben a legendával — Csanád nem tartózkodott a királyi seregben, hanem Marosvár helyőrségének parancsnoki tisztjét látta el. A királyi sereget a Gyula vezette, akit semmiképp sem azonosíthatunk a király által levert erdélyi Gyulával, legfeljebb annak egyik leszármazottjával, bár az sem elhanyagolható tény, hogy ekkoriban a *gyula* még nem egyértelműen személynév értelmű,⁹⁵ s így egyszerűen a hadvezér méltóságát is jelölheti. A királyi sereg meglepetésszerűen támadhatott, s habár Ajtonynak a hadi készülődés kévsé a tudomására jutott, az átkelést már nem tudta megakadályozni a Tiszánál. A marosi vezér nem is vett részt az ütközetben, seregét hadvezére irányította, míg ő maga Marosvárhoz húzódott.⁹⁶ A legenda szerint ugyan Ajtony maga vezette seregét, de ez aligha hihető éppen a legenda tudósítása alapján, hiszen szerinte Ajtony hadainak korábban is volt hadvezére (Csanád); nem valószínű tehát, hogy később Ajtony maga vette kezébe a hadsereg irányítását. Etnikailag sokszínű seregében komoly létszámmal lehettek olyan csapattestek, amelyek az ősi magyar haditaktikát,⁹⁷ a lovasroha-

⁹² HORVÁTH: A Gellért-legendák forrásértéke. 40.

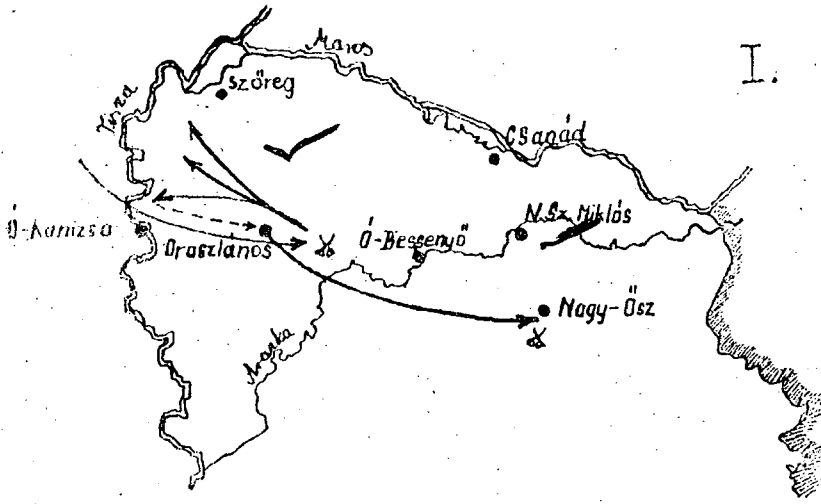
⁹³ BUDENZ: *Tārih-i Ungürüş.* 268.

⁹⁴ SRH II. 490.

⁹⁵ Thietmar merseburgi püspök — István kortársa — név szerint ismeri az egyik „gyulát”, aki nem más, mint „*Proci senior, avunculus regis Pannonici*”. (*Catalogus*, 2203.)

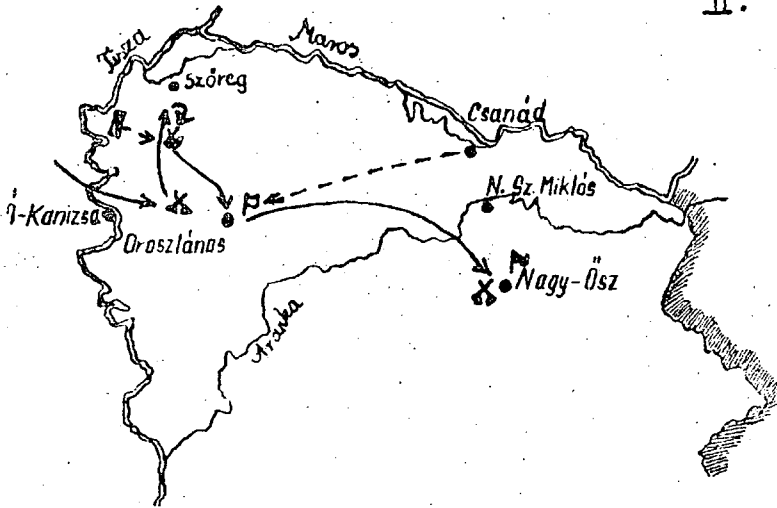
⁹⁶ Anonymus egyébként nem csak Ajtonyt menekíti erődítménybe: őse, Glad dux is várába (Kevevára) fut a magyarok elől. (SRH I. 91.)

⁹⁷ A magyar haditaktikának a királyi sereg részéről történt alkalmazására már KULCSÁR PÉTER is gondolt. (I. m. 34.)

Mérték 1: 683750

0 10 20 Km

A királyi sereg mozgása a Gellért-legendára (I.), illetve a „rekonstruált” Ajtony-monda szerint (II.).

mot, a színlelt megfutamodást s cselvetést nem ismerték. A királyi hadvezérnek erről biztos tudomása lévén, a kanizsai átkelés után seregét két részre osztva egyik hadtesttel Ajtony ellen vonult, míg a másik Kanizsa és Szőreg között a Tisza árterének erdőségeiben megbújt.⁹⁸ Az első seregrész megütközött Ajtony csapataival, majd a csata hevében adott jelre megfutamodott Szőreg irányába. Ajtony serege üldözőbe vette a menekülőket. Az üldözőket aztán oldalba kapta a másik hadseregcsoport, majd a visszaforduló első hadtesttel két tűz közé fogva megfutamították és szét-szörték Ajtony seregét. Oroszlámos környékéig üldözték a vert sereg maradványait, s itt táborba szálltak. Ajtony szétzilált serege Nagyósz környékén gyülekezett az éj leple alatt. (Semmiképp sem tehetjük magunkévá a legenda tudósítását, mert roppant valószínűtlennek tűnik számunkra, hogy a királyi hadsereg egy nap leforgása alatt átkel a Tiszán, ütközetbe bocsátkozik Ajtony csapataival, vereséget szenved, a menekülők mintegy 20—40 km hosszú területen szétszóródnak, ezeket a vesztes sereg vezére nemcsak összegyűjti, s harcképessé szervezi, hanem még a győztesen visszavonuló ellenség után is lopakodik 15—20 km-t, s ott ver tábor; miután mindezzel elkészült, álomra hajtja a fejét, majd rövid pihenő után egy vízió hatására felveri halálosan fáradt seregét, s a győzelme helyétől mintegy 50 km-re visszalovagló s visszavonultan táborozó ellenséges haderőt rajtaütésszerűen megtámadja, s szétveri ugyanazon éjjel.⁹⁹)

Amikor a vereség híre eljutott Marosvárbá, Csanád, hogy István kegyét megnyerje, orvul meggyilkolta Ajtonyt.¹⁰⁰ A királyi had győzelme azonban nem volt megsemmisítő, s amint Csanád tudomására jutott, hogy a szétkergetett hadak Nagyósz környékén gyülekeznek, megrettent, s úgy határozott, hogy a vezér levágott fejével a királyhoz szökik. Néhány bizalmas emberével kémlelődés ürügyén megszökött a várból, s a király seregéhez menekült.¹⁰¹ (Feltehetőleg Csanád ezen szökését szepítette a legenda, illetve forrása, amikor korábbi eseményként tüntette fel átállását a királyi táborba.)

A királyi sereg vezére, aki valószínűleg Csanád elbeszéléséből szerezhetett hírt a Nagyósz mezején gyülekező ellenségről, alkalmasnak ítélte a lélektani pillanatot a rajtaütésre, amikor Ajtony még rendezetlen serege rádöbben, hogy vezérét orvul megölték, s az általános zűrzavart kihasználva támadást rendelt el. A felkészületlen, bár még maradékában is tekintélyes ellenséges haderőt sikerült ezzel a támadással térdre kényszeríteni.¹⁰²

9. Nem elhanyagolható tényező, hogy kit kell a királyi sereg vezérének tekintenünk. A legenda *Csanádról* beszél, emellett tud bizonyos *Bech ispánról*, aki Csanádhoz hasonlóan Ajtony egyik nejét kapta feleségül.¹⁰³ Ugyancsak a legenda tud a hitszegő vezértársról, *Gyuláról* is.¹⁰⁴

Csanád fővezérségét a források ellentmondásossága miatt kizártuk tartjuk. *Bech* címe *comes*, tehát aligha tekinthetjük a hadműveletek első számú irányítójának, hiszen a Koppányt leverő sereg előjárója „ductor exercitus”, ill. „princeps

⁹⁸ SÖRÖS PONGRÁCZ: Az elenyészett bencés apátságok. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. szerk. Erdélyi László, 12. köt.), Bp. 1912. 435.

⁹⁹ SRH II. 490—491.

¹⁰⁰ SRH I. 50.; —HAZAI i. m. 77.

¹⁰¹ HAZAI i. m. 77.

¹⁰² A legenda szerint Ajtony serege Nagyósz mezején s nem Marosvárnál gyülekezett. MAHMÜD TERDŽŪMĀN is úgy tudja, hogy a királyi seregnek elsősorban nem a várnak az elfoglalása volt a célja, hanem Márciyanus másutt összehívott seregének megsemmisítése.

¹⁰³ SRH II. 505.

¹⁰⁴ SRH II. 492.

exercitus”¹⁰⁵ Bech legfeljebb egy kisebb egység parancsnoka lehetett. A Gyula pedig ismét csak nehezen jöhet számításba, mivel — mint köztudott — Istvánnak komoly konfliktusa volt családjával.

Más a helyzet azonban, ha a *Gyula* szó alatt nem nevet, hanem címet kell értenünk, azaz a hadsereg főparancsnokát, akinek nevét nem jegyezték föl. De ki lehetett akkor a legesélyesebb a főparancsnoki cím elnyerésére? Véleményünk szerint Imre, István király fia.

Az Imre halálát feljegyző *Annales Hildesheimenses* tanúsága szerint a herceg egyben „*dux Ruizorum*” is; azt pedig Gyórfy Györgynek sikerült hitelt érdemlően bizonyítani, hogy a „*dux Ruizorum*” azonos tartalmú a később Péterre ruházott „*dux exercitus regis*” címmel.¹⁰⁷ Megerősíti ezt az Imre-legenda maga is, amikor elbeszéli, hogy a szent herceg szűzességi fogadalmat tesz „szent Györgynek”.¹⁰⁸ Az említett „égi pártfogó” tipikus katona-szent, akinek — hasonlóan szent Mártonhoz — csaták előtt szoktak fogadalmat tenni.¹⁰⁹ Az Ajtony elleni hadműveletek során, a győztes etap előtt, a királyi sereg vezére is szent Györgynek tesz fogadalmat.¹¹⁰ Nem kizárt tehát, hogy ugyanarról a személyről van szó a két forrásban.

Imre házassága is minden valószínűség szerint az Ajtony elleni fellépés zavartalanságát célozta. A görög hercegnő jelenléte a magyar udvarban¹¹¹ fokozta annak a valószínűségét, hogy Bizánc nem fog fegyvert vazalusa oldalán, ha azt a magyar király részéről támadás érné.

A herceg az akció idején nem gyermek már, régen túljutott neveltetése időszakán (legalább 4—5 évvel!), s egyébként is 16—17 éves korában már vállalkozhatott a hadsereg irányítására.¹¹² Talán nemcsak átvitt értelmet kell tulajdonítanunk a róla írt himnuszok egyike azon két sorának, amelyben az alábbiak fogalmazódtak meg: „*Mente deo militat // dux vocatur fortis.*”¹¹³

A *Képes Krónika* Vazul megvakítását ábrázoló miniatúráján is ugyanazon hatalmi jelvényekkel temetik a herceget, amelyeket István sírbatételének megfestésekor a király kezeibe ad a miniátor.¹¹⁴ Az sem lehet közömbös, hogy e hatalmi jelvények között szerepel a jogar is, amelyet az említett korban még katonai méltóságot jelképező „diszfégyvernek” tekinthetünk.¹¹⁵ (Talán nem vetjük el nagyon a súlyköt,

¹⁰⁵ SRH I. 313.

¹⁰⁶ *Catalogus*, 141.

¹⁰⁷ GYÓRFFY GYÖRGY: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Századok, 92. (1958) 574—579.

¹⁰⁸ SRH II. 454.

¹⁰⁹ ERDÉLYI LÁSZLÓ (szerk.): A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története. I. A pannonthalmi főapátság története. I. Bp. 1902. 589.; — Lásd még SRH II. 381. és 408.

¹¹⁰ SRH II. 491.

¹¹¹ MORAVCSIK GYULA: Görögnyelvű monostorok szent István korában. (Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. 1—3. köt. — a továbbiakban SZIE — Bp. 1938.) I. 412—416.; — Imre feleségének kérdésében a megoldás más feltevése szerint is elképzelhető: van aki II. Miesko lengyel király leányát véli [KARÁCSONYI JÁNOS: Vélemény Szent Imre herceg nejeéről. Századok, 36 (1902) 105—111.], van aki III. Kresimir horvát király leányát gondolja (ERDÉLYI LÁSZLÓ: Szent Imre és kora. Bp. 1930. 18.) a herceg feleségének.

¹¹² Erre nyugati és keleti analógiák egész sorát hozhatnánk fel: a Meroving-dinasztiabeli Clovis (Hlodvigh), 465-ben született, 481-ben uralkodó, 486-ban (21 éves) a soissons-i ütközetben szétveri Syagrius seregeit. (DURUY, VICTOR: Histoire du Moyen Age. Paris 1890. 47.); — Kül tegin 16 éves korában már hadat vezet. (LIGETI LAJOS: Az ismeretlen Belső-Ázsia. Bp. 1940. 201.); — Magyar vonatkozásoknál maradvá pedig: Kun László 16 éves, amikor Habsburg Rudolffal szövetségben Dürnkrunál tönkre veri Ottokár hadait. (SRH I. 185—186.)

¹¹³ DANKÓ JÓZSEF: Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Bp. 1893. 232.

¹¹⁴ Képes Krónika. I. (facs.), Bp. 1964. 46.; — Ugyanezt láthatjuk Kun László esetében is (uo. 129.).

¹¹⁵ LÁSZLÓ GYULA: Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához. SZIE III. 536.

ha az Ajtony elleni hadműveletekről elmondottakból — tovább vive a gondolat fonalát — arra a következtetésre jutunk, hogy a később bekövetkezett német támadás idején is Imre vezethette győzelemre a magyar seregeket. Az Imre-legenda szerint Imre Veszprémben tett fogadalmat szent Györgynek,¹¹⁶ amely egy nyugat-magyarországi hadművelési területhez közel esik.¹¹⁷ István király közvetlenül a német támadás kivédése után akarja átadni a királyi hatalmat fiának, s ez arra mutat, hogy Imre mögött komoly erők sorakozhattak föl, akikre támaszkodva Imre egy esetleges belháborúban is esélyes lehetett a győzelemre.¹¹⁸ Érdekes emellett, hogy a békekötésnél — néhány forrás tanúsága szerint — nemcsak Konrád császár volt jelen, hanem fia, Henrik király, a bajorok hercege is.¹¹⁹ Ha a békekötő felek egyikének gyermeke jelen van mint a hatalom részese, aligha tétélezhető fel a másik félről, hogy ne hasonlóképp cselekedjék. Ugyanezen források azonnal a békekötés említése után utalnak Imre halálára.¹²⁰

Csanád kiemelt szerepeltetése Ajtony leverésében akkor is kétségeket támaszthatna, ha elvetnénk Anonymus és Mahmüd Terdzümán egymást igazoló leírását. Már Ortvyai Tivadar rámutatott erre, midőn Csanád katonai pályafutásáról a legendában vázolt képet elemezte.¹²¹ A legendaíró — vagy inkább forrása — bármennyire is igyekezett, hogy a tényeket elferdítve, a szereplőket átfestve Csanádot egyértelműen pozitív hősként mutassa be, nem tudta az eredeti történet mozaikdarabkáit úgy egymáshoz illeszteni, hogy az így kialakított tablón a tüzetesebb vizsgálódás ne deríthetné fel azonnal a töréseket, szabálytalan illeszkedéseket, torzításokat.

A *Tārih-i Ungurus*-ban vázolt eseményeknek hitelt adva — amelyeket Anonymus szűkszavú közlése is alátámaszt — elmondhatjuk, hogy a katonai siker valójában a gyula, azaz a dux exercitus regis, tehát Imre herceg személyes érdeme volt, s Csanád csak Ajtony álnok meggyilkolásával „segített” a győzelem kivívásában. Nem a „gyula” orozta el tehát Csanád dicsőségét, hanem a Csanádról szóló nemzetiségi hagyomány sajátította ki ennek eredményeit, amikor Csanád jellemtelen árulását dicső haditetté magasztosítva elvitatta a „gyulától” a marosi vezér serege megsemmisítésének érdemét is: (Könnyen lehet, hogy ez Kálmán uralkodása idejében történt, amikor a hagiografusok a szent hercegről szóló történetek „nyelvét kivágták” aszkéta-ideállá torzítva Imre-hagyományunkat.)

10. A döntő ütközet után az elesett keresztények tetemét Marosvárra vitték, amelyet — valószínűleg Csanád közreműködése révén — nem is kellett megvívniok, s ott Keresztelő szent János cintermében temették el, a „...görögök monostorában, mert ebben az időben abban a provinciában más monostor nem volt.”¹²² A legendaíró szavaiból bizonyos kényszerűsége következtethetünk, amellyel megmagyarázza, hogy miért éppen egy „görög” kolostor temetőjében helyezték örök nyugalomra a keresztények földi maradványait. Hasonló hangnemben ír másutt is: „Azon város harmadrésze pedig az említett hely szerzeteseinek szolgált, akiket Csanád nem üzött el, hanem megengedte, hogy abban az állapotban maradjanak, amelyben találtakat

¹¹⁶ SRH II. 454.

¹¹⁷ Feltevésünk nincs ellenmondásban az előbb elmondottakkal, ugyanis az Imre-legendából tudjuk, hogy a herceg fogadalmát többször is megújította. Persze annak lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy a legendaíró itt egyszerűen egy toposzt alkalmaz.

¹¹⁸ SRH I. 318—319.; — *Catalogus*, 59.

¹¹⁹ *Catalogus*, 9., 92—93., 141. stb.

¹²⁰ E háborúságról bővebben lásd: GOMBOS FERENC ALBIN: Szent István háborúja II. Konrád római—német császárral 1030-ban. SZIE II. 107—132.

¹²¹ ORTVAY i. m. 268.; — Az éjszakai őrszolgálatról ezzel szemben a legenda így ír: „Explo-
ratores autem utriusque partis vigilantes hinc et inde discurrebant.” (SRH II. 491.)

¹²² SRH II. 492.

tak.¹²³ Valójában. Csanádnak semmi oka nem lehetett, hogy elkeresse a görög barátokat, s így a megfogalmazást az egyházzsakadás utáni anakronizmusnak is vehetnénk, ha e szándékát éppen Gellért püspök közbelépésére meg nem másította volna. Gellért ugyanis kitelepítette a görög szerzeteseket Marosvárból. A legenda újabb ellentmondására utal, hogy ezt az akciót egyszer Csanád fogadalmával magyarázza, amikor így ír: „Ezután elmenve Csanád arra a helyre, ahol álmában az oroszlánt látta, szent György tiszteletére monostort épített betelepítve oda apáturukkal együtt az említett görög szerzeteseket Keresztelő szent János monostorából.”¹²⁴ Ámde Csanád aligha álmodhatott a csatasíkon, s így valószínűbb a második magyarázat, hogy e szerzetesek eltávolítása Gellért kezdeményezésére történt. Az oroszlámosi monostor felszentelése után így folytatódik a legenda: „Onnan elindulva eljutottak Marosvárhoz, ahol görög barátok voltak, akik Isten tiszteletét saját törvényük és szokásuk szerint tartották. *A püspök pedig tanácsot tartva Csanád ispánnal, a görög apátot szerzeteseivel átvitette Oroszlámosra, kolostorukat pedig a püspök és fráterei használatára rendelte*, akik abban laktak, amíg szent György vértanú kolostora fel nem épült.”¹²⁵ A legenda tehát itt is a görög szerzetesek áttelepítéséről beszél, habár — úgy tűnik — ezt csak ideiglenes megoldásnak szánták, amíg a püspök számára fel nem épül az új monostor. Jóllehet — a legenda szerint — később Gellért a Maros partján valóban építtetett egy monostort szent György tiszteletére,¹²⁶ a görög barátok visszahelyezéséről nem történik említés. Helyüket végérvényesen bencések foglalták el. Hasonló eredményre következtethetünk a feldebrői ásatások eredményeiből is: itt a görög szerzetesek betelepítése előtt már bazilita kolostor működött.¹²⁷ E két párhuzamos jelenség joggal figyelmeztet arra, hogy az egyházon belül ádáz harcok folytak egy-egy terület heiveinek megnyeréséért. A görög szerzetesek elleni fellépés Gellért korában is aktualitással bír. Ha azokra a szenvedélyes kitörésekre gondolunk, amelyekkel a bolgár Kozma presbíter ostromozza az eretnokség mellett a szerzetességet is, lehetetlen szem elől téveszteni, hogy a kolostorok és szerzetesrendek közötti harc egyben ideológiai szembenállást is kifejez. A bazilita kolostorok gyakran a bogumil eretnekek tűzfészkei voltak,¹²⁸ s valószínűleg ezt aknázták ki a bencések, amikor az államhatalomra támaszkodva megkísérelték elmozdítani őket pozícióikból, s ez magyarázná ugyanakkor, hogy nem minden bazilita kolostor tűnt el, csak az eretnekgyanúsak, egyébként új alapításokra is sor került a század folyamán. Az eretnokség előfordulását pedig éppen Gellért műve bizonyítja.¹²⁹ (Egyébként a görög szerzetesekkel kapcsolatban derül ki legvilágosabban a csanádi kolostor hagyomá-

¹²³ SRH II. 492.

¹²⁴ SRH II. 492.

¹²⁵ SRH II. 493.

¹²⁶ SRH II. 496.; — A csanádi templomra lásd: ORTVAY TIVADAR: Szent Gellért, másképp Szent Bernát, valamint a Bold. Szűz állítólagos csanádi apátságaik iránt, tekintettel a csanádi régi romokra s a szándékolt ásatásokra. *Archaeologiai Közlemények*, 10 (1876) 1—23.

¹²⁷ KAMPIS ANTAL: A feldebrői pásztorbot. *Archaeologiai Értesítő*, 88 (1961) 109—110.; — KOVÁCS BÉLA: Elpusztult középkori kolostorok Heves megyében. *Az Egri Múzeum Évkönyve*, 4 (1966) 71—95. — KOVÁCS szerint a Feldebrői név maga is a latin „vetus scrobs” szláv megfelelője.; — NAGY ÁRPÁD: Északkelet-Magyarország X. századi kereszténysége és az Aba nemzetiség. *Acta Juvenum*, az ELTE BK KISZ szervezetének folyóirata, 2. (1968) 1. sz. 79—89.; — Megjegyzendő: a Csanád-nemzettség később Oroszlámos monostorából is elűzte a görög szerzeteseket, s bencéseket telepített oda. Vö. JUHÁSZ KÁLMÁN: A Temesköz fölvirágzása a tatárjárás után. *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 6 (1929) 1—2. sz. 19.; — A bencések és görög szerzetesek ádáz harcának gazdasági mozgatórugóira jól rávilágít BÁLINT SÁNDOR (Újabb adatok Szeged középkori történetéhez. (Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1. köt. 1971. 199—211.).

¹²⁸ ANGELOV, DIMITAR: Bogumil'stvo v. Bolgarii. Moszkva 1954. 150—151.

¹²⁹ SZEGFÜ i. m. 501—515.

nyainak felhasználása a legendairó részéről.¹³⁰ A legendában összezaglyvált események sorrendje a következő lehetett: 1. a gyula fogadalma templomépítésre, 2. Marosvár bevétele, halottak eltemetése, a görög szerzetesek jogain csorba nem esik, 3. a gyula a fogadalom helyén kolostort emeltet, 4. Gellért megérkezik, és felszenteli azt, 5. Gellért szerzeteseivel Marosvárra megy, 6. Csanáddal tárgyal a görög fráterekről, 7. Oroszlámosra számúzik a görög barátokat.)

11. Érdekessége a kétféle hagyománynak, hogy nemcsak a legenda őrzött meg népmesei eredetű elemeket az igazságszolgáltatás motívumában, ti. az igazi győztes, Csanád, a hazug Gyulával szemben Ajtony kivágott nyelvvel bizonyítja a király előtt igazát,¹³¹ hanem Mahmūd Terdzümān műve is, csakhogy nála az eredeti, Csanád-ellenes koncepcióhoz híven a királlyal a valódi árulót (Csanádot) büntetik meg:¹³² „A király, amikor minderről értesült elejétől a végéig, és mivel már ott volt, odahozatta Marčijanus fejét, és így szólt: »Engem szolgálna egy ember, aki megtámadta a saját jötevőjét, és ezen mód cselekedett vele?« — és a vezér ellen haragra gerjedve megparancsolta, hogy büntessék meg azt. Nyilvánosan adták tehát át a halálnak levágván a fejét és vérével festve meg a földet...”¹³³ Nem nehéz a történetben felismerni a népmesei „igazságos király” motívumát, amely valószínűsíti, hogy az Ajtony-történet e változatának ősforrása is valamiféle népi ének vagy monda lehetett.

12. Egyik forrásunk sem határozza meg pontosan az Ajtony elleni hadműveletek idejét. Közvetett úton azonban nagy valószínűséggel megállapítható a dátum. Gellért püspök 1018 körül érkezett Magyarországra,¹³⁴ ekkor még Ajtony birodalma sértetlen, ugyanis István így beszél Gellértről: „Ne engedjétek őt elmenni! Várákózzék még egy kis ideig, amíg az Úr segítségével ellenségemet, Ajtonyt legyőzöm, és neki adom majd a marosi várost, hogy abban püspökké szenteljék!”¹³⁵ Addig is, míg terve megvalósul, Gellértet „Imre herceg nevelőjévé tette sok napig.”¹³⁶ A nevelői tevékenység után Gellért hét évig a Bakonyban remetéskedett, s innen hívta őt elő István, amikor a harci zaj már elcsendesedett, hogy püspökké szenteljék. Durván számítva is 10—15 évbe telt, amíg Gellért elfoglalhatta a neki szánt püspöki széket. Semmiképp sem tehetjük tehát Ajtony leverését 1025-nél előbbre és 1030 utánra.

Az *Annales Pisonienses* szerint Gellért a püspöki rangra 1030-ban emelkedett.¹³⁷ Még ha feltételezzük is, hogy Gellért a már megszervezett egyházmegyébe került — ami persze a *Deliberatio* ismeretében szinte elképzelhetetlennek tűnik, hiszen az egyházmegye szervezésének, a térítésnek a zöme tényleges püspöki tevékenysége idejére esett —, aligha valószínű, hogy a marosi püspökség megszervezése 25—30 évet vett volna igénybe (ti. 1003—1030?), vagy esetleg 40 évet Aba koráig. A lázadó törzsfők leverése és az egyházszerzés szoros összefüggésére már Ortvyai Tivadar rámutatott: „Amint a Koppány, Gyula és Keán jöszágai nagyrészt egyházi célokra használtattak fel, úgy történt az most az Ajtony jöszágainak egy jókora részével is. Ajtony legyőzésével szorosan összefügg a csanádi püspökség tényleges megalakulása,

¹³⁰ HORVÁTH: A Gellért-legendák forrásértéke. 77—78.

¹³¹ HELLER BERNÁT: A Csanádmonda főeleme. Ethnographia, 27 (1916) 161—168.

¹³² MAHMŪD TERDZŪMĀN írja: „Amikor a zian István király lett, és uralkodott, mindig igazságosan ítélkezett.” (HAZAI i. m. 76.)

¹³³ HAZAI i. m. 77.

¹³⁴ KARÁCSONYI JÁNOS 1015—1016-ra teszi Gellért Magyarországra érkezését, jómagam a velencei politikai helyzet vizsgálata kapcsán az 1018-as év mellett döntenék. (Vö. KARÁCSONYI JÁNOS: Szent-Gellért, csanádi püspök, élete és művei. Bp. 1887. 313—324.; — lásd még a 61. jegyz.)

¹³⁵ SRH II. 487.

¹³⁶ SRH II. 488.

¹³⁷ SRH I. 125.

s azért éppen nem szenvedhet kétséget, hogy e püspökség dotatioja az Ajtony-nemzet-ségbeli confiscált fekvővagyonból telt ki.”¹³⁸

Továbbra is egyházi vonatkozásoknál maradva meg kell jegyeznünk, hogy a Temes vidéke — tehát Ajtony birodalmának jelentős része — 1019—1020-ban még az *ochridai bolgár érsekség* jogkörébe tartozott.¹³⁹ Az pedig teljességgel lehetetlen, hogy II. Baszileosz oklevélben biztosítja az említett érsekség jogait e területre, ha István már legyőzte Ajtonyt, s e területet pacifikálva hozzákezd a csanádi egyházmegye szervezéséhez. Ugyanakkor a Gellértsel Marosvárra érkező szerzetesek közül kettő a *zalavári monostorból* jött, amelyet 1019-ben szerveztek újjá,¹⁴⁰ tehát ez előtt aligha alapíthatták a csanádi püspökséget.

Ajtony területe szomszédos volt a bogumil eretnység melegágyával: Bulgáriával. Ochrida eleste (1018) után az eretnekek legbiztosabb menekülési iránya csak Magyarország déli végei felé vezethetett. Az *Intelme*k szerzője — aki a legújabb feltevések szerint 1024 körül írta művét¹⁴¹ — még csak annak lehetőségéről beszél, hogy István országában esetleg eretnység ütheti fel a fejét;¹⁴² ám ha Ajtonyt már letörték volna, ez a lehetőség valóságként jelentkezne, amint később Gellért *Deliberatió*jában jelentkezik is. Gellért azonban nem bolgár, hanem görög eretnységről beszél, tehát ő már csak görög alattvalókként ismeri a bolgárokat, s ez is egyházmegyéje kései megszervezéséről tanúskodik.

A térítés az ország déli részein egyébként is komoly nehézségekkel járt. *Szent Romuald*ról tudjuk, hogy Querfurti Bruno (Bonifác) mártírhalála hírére (+1009) fellelkessedve tanítványaival elindult Magyarországra a mártíromság koronájának megszerzésére. Jóllehet az országban már nagy erőfeszítések történtek a hit terjesztésére, a szentszék engedélyével Romuald tanítványai közül kettőt mégis érsekké szenteltek fel.¹⁴³ Ebből arra következtethetünk, hogy a nevezettek nem István területére kívántak jönni, hiszen itt az egyházat a király a pápa intencióinak megfelelően szervezte, hanem olyan vidékre, amely viszonylagos függetlenséget élvezett, s nem terjedt ki rá a király fennhatósága. A misszió további története is ezt igazolja. Szent Romuald megbetegedve nem tudott hazánkba jönni, s tanítványai közül is lemaradt néhány az úton. Végül 15 kitartó tanítvány eljutott az ország déli végeihez. A magyarok azonban — ahelyett, hogy tárt karokkal várták volna az érkezőket, amint azt az *Intelme*k is előírja — elfogták őket, s néhányat meg is vesszőzve eladták rabszolgának. Ezt a cselekedetet semmiképp sem tulajdoníthatjuk István alattvalóinak. Léteznie kellett tehát 1010 körül egy „másik Magyarországnak” is — az anonymsi Glad-féle másik „patria”-nak —, amelynek uralkodója az ilyen eljárást megengedhette magának.

Hasonlóképp ellenséges fogadtatásra talált a déli végeken — Hartvik püspök elbeszélése szerint — *Bonifatius* pécsváradi apát is: „Köztük eljött — írja a térítők-

¹³⁸ ORTVAY i. m. 278.

¹³⁹ GYÓNI MÁTYÁS: A keleti egyház jelentkezése a Temes vidékén Szent István korában. Magyar Nyelv, 42 (1946) 43—49.; — KRISTÓ i. m. 15.; OIKONOMIDES szerint 1028 januárjában még részt vesz a bizánci szinoduson János, Turkia metropolitája (aki talán nem azonos a thesszalóniki metropolita szuffraganeusával, a vardariota türkök püspökével). Ennek elődje lehetett az az Antal szerzetes, akinek ólompecsétje maradt korunkra „Antal szerzetes, türkiai syncellus és proedrosz pecsétje” körirattal. (A propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XIe siècle: le métropolitane de Turquie. Revue des Études Sud—Est Européennes, 9 (1971) 527—530.

¹⁴⁰ *Annales Posonienses*, SRH I. 125.

¹⁴¹ CSÓKA J. LAJOS: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században. Bp. 1967. 59.

¹⁴² SRH II. 621.

¹⁴³ *Catalogus*, 2573.

ről — a szerzetesi életű (vite regularis) Asericus atya tanítványaival, akik közül az egyiket, név szerint Bonifatiust, akit azután az atya [Asericus] helyébe apáttá tettek, mikor a szent király prédikálás végett Magyarország alsó részeibe küldte (in inferiores Hungarie partes), fején karddal megsebesítették; jóllehet túlélte ezt, mégsem fosztották meg a vértanúság érdemétől.”¹⁴⁴ Mivel Asericus 1015-ben már — a pécsváradai alapítólevél tanúsága szerint — kalocsai érsek, valószínű, hogy ekkortájt lépett a helyébe Bonifatius Pécsváradon.¹⁴⁵ Habár az oklevél hitelessége rendkívül gyanús, éppen az előbb említett események kapcsán feltételezhetjük, hogy az eredeti oklevél azon részeit, amelyek a birtokjog szempontjából közömbösek voltak, változtatás nélkül, vagy elhanyagolható változtatásokkal tették át a hamisítvány szövegébe. Romuald és Bonifatius története kölcsönösen igazolják egymást s az említett oklevél azon helyét, amelyben a kolostor fennhatósága alá rendel a király kétszáz katonát (miles) a célból, „hogy ha esetleg a vidéken lázadás keletkezne, a monostor védelmére fegyveres kézzel siessenek (si forte in regione suboriatur seditio, ad monasterii armata manu currant custodiam).¹⁴⁶

Hasonló eredményekre vezet a vizsgálódás Gellért püspökkel kapcsolatban is; a király, amikor elhatározza, hogy a szentéletű férfiút fia nevelőjévé teszi Ajtony le-
veréséig, udvaránál tartotta „rendelvén mellé őrséget (adibens ei custodiam).¹⁴⁷ Elképzelhető: a tudós askétában oly hatalmas vágy égett a szent város, Jeruzsálem megjárására, hogy tartani kellett szökésétől, ámde az előzményekből éppen az derül ki, hogy Rasina tanácsára bár, de önszántából jött hazánkba a térítőmunkában való részvétel szándékával. De az sem kizárt, hogy nem szökésétől kellett félni, hanem személye sértetlenségét volt hivatva biztosítani az őrség. Mivel István Gellértnek szintén az ország déli területén jelölt ki működési körzetet, úgy gondoljuk, a vázolat alapján joggal vonhatjuk le a tanulságot: az ország déli területén az 1010—1020-as években léteznie kellett egy olyan hatalomnak, amely lázadásra buzdított a király ellen, esetleg felkeléseket szított, s menedéket nyújtott a királlyal szemben alulmaradt retrográd erők számára.

István király életkoráról a Koppány elleni háborúság időszakában fogalmat alkothatunk, ha hitelt adunk forrásaink tudósításainak. A pannonhalmi alapítólevél szerint *in puericia mea* történt az eset,¹⁴⁸ István nagyobbik legendája *iuvenis*-nek írja ekkor a királyt,¹⁴⁹ a kisebbik legenda szerint *adhuc puer*,¹⁵⁰ Hartvik püspök az *adhuc adolescens* kifejezéssel illeti, s így egészíti ki korára vonatkozó véleményét *quamvis adolescentie annis floreret*,¹⁵¹ a 14. századi krónikakompozíció pedig az eseményeket *in adolescentia sua* helyezi el.¹⁵² A források egybehangzó véleménye szerint István

¹⁴⁴ SRH II. 410.; — Ugyanakkor az ország északi felében szent Benedeket (+1012) rablók ölik meg, de közel sem az ige hirdetése miatt, hanem mert pénzt sejtettek nála (SRH II. 359.), a két gyilkossági kísérlet indítéka tehát merőben különböző! — Újabban GYÖRFFY GYÖRGY fölvetette [A magyar egyházszerzés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 18 (1969) 215.] Querfurti Bruno és Bonifác apát azonosságának lehetőségét. Ha nézete helytálló, akkor nyomós bizonyítékkal rendelkezünk Ajtony megtérésének időpontját illetően. Bebizonyulna, hogy 1003—1009 között vetette meg lábát a marosi vezér területén a (keleti) egyház.

¹⁴⁵ FEJÉR, GEORGIUS: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. tom. 1., Budae 1829. 302.

¹⁴⁶ Ua. 297.

¹⁴⁷ SRH II. 488.; — A legenda minor tényleges „háziőrizetként” értelmezi a szituációt. Vö. uo. 7. jegyz.

¹⁴⁸ Lásd a 109. jegyz.

¹⁴⁹ SRH II. 381.

¹⁵⁰ SRH II. 394.

¹⁵¹ SRH II. 407.

¹⁵² SRH I. 312.; — Hasonlóképp: *Chron. Monacense*. (SRH II. 66.)

még ifjú ember volt, amikor a Koppány elleni hadműveletekre sor került. Amikor azonban Ajtony ellen lép fel, már meglelt férfi, sőt a *Tārih-i Ungurus* szerint zsémbes, hirtelen haragú aggastyán. Azok a jelzők, amelyek a Koppány elleni háborúság idején őt illették, ekkor már sokkal inkább illenek fiára, aki már túljutott neveltetése korán (legalább 4—5 évvel!). 1031-ben már Imre volt „*in primevo adolescentie flore*”.¹⁵³

Ajtony görög kapcsolatai valószínűleg csak II. Baszileosz halála után gyengültek meg annyira, hogy nem várható Bizánctól segítséget.¹⁵⁴ A labilis görög politikai helyzet viszont határozottan kedvezett Istvánnak, akinek így csak a Marosi vezér haderejével kellett megmérkőznie. A szerencsés véletlen folytán módunkban áll közelebből is meghatározni az események időpontját. Az a *Gellért-legendából*, de a *Tārih-i Ungurus*-ból is kiderül, hogy István meglepetésszerű, hirtelen támadást tervezett Ajtony ellen. A csapás azonban csak akkor lehet váratlan, ha kizárja annak lehetőségét, hogy az ellenfél valami úton-módon értesüljön a hadi készülődésről. Tudomásunk van arról, hogy 1026-ban több zarándokcsoport vonult keresztül az országon. Az egyiket Vilmos angouleme-i comes vezette. E csoportról a korabeli *Ademarus Cabanensis* feljegyzi, hogy számos képzett katona vett részt a zarándoklatban;¹⁵⁵ ezek visszaútban beszámolhattak a magyar királynak Ajtony gazdasági és katonai erejéről. Ugyanebben az évben Richardus, Richardus normann herceg fia vezetésével egy másik, kb. hétszáz fős zarándok-társaság is átvonult az országon.¹⁵⁶ 1027-ben azonban lényeges változásra figyelhetünk fel. *Wipo* szerint Konrád császár Bizáncba akarta küldeni követként *Werinarius* püspököt. Ez, hogy útja ne keltsen különösebb feltűnést, zarándoknak álcázta magát és kíséretét, azonban „megérkezve Magyarországra, *István király akadályt gördített útjába, ami ekkoriban egyetlen követvel sem esett meg.*”¹⁵⁷ Számos találgatásra adott okot a király e tette; legvalószínűbb feltevésnek az látszott, hogy István megtudva a tervezett (és 1030-ban tényleg bekövetkezett) német támadást előkészítő diplomáciai lépések valódi célját, annak megíúsítására törekedett, s ezért tagadta meg a német követől az átutazás jogát. *Wipo* azonban elmondja, hogy *Werinarius* végül mégis eljutott — igaz, nagy kerülővel, Bajorországon és Itálián keresztül, majd áthajózva az Adriát — küldetése céljához: a bizánci udvarba. István fellépése tehát aligha célozhatta a követség megíúsítását, csak azt akarta meggátolni, hogy egy bizonyos területet érintve jusson el Bizáncba. Erre pedig — véleményünk szerint — azért volt szükség, hogy a püspök ne fedezze fel az Ajtony elleni hadi készülődést, nehogy annak területére lépve István tervének áru-lója legyen. Ugyanakkor Richard verduni apát is a szentföldre utaztában „megáll” hazánkban egy időre.¹⁵⁸

Hipotézisünk bizonyítására felhozhatunk egy másik rajtaütésszerű támadást, amely bepillantást engedhet a készülődés folyamatába is. Amikor *Aba Sámuel* sikertelenül kísérelte meg a békekötést *Henrik* császárral 1042-ben, „az egész hatalmas sokaságot, amely felett rendelkezett, tüstént titokban összehívatta, hogy szavát szegve a mieinket megtámadja — írja az altaichi annalista —, és annyi kárt okozzon, amennyit csak tud. *És nehogy az ő álmoksága ellen valaki is képes legyen óvintéz-*

¹⁵³ Az István életkorával kapcsolatos adatokat legutóbb MÁLYUSZ ELEMÉR [I. István születési éve. *Levéltári Közlemények*, 39 (1968) 199—204.] elemezte.; — Imre életkorára: SRH I. 319.

¹⁵⁴ SZENTKLÁRAY i. m. 92.; — A témára lásd még: HORVÁTH JENŐ: Szent István diplomáciája. Bp. 1937. — különösen: 56—57.

¹⁵⁵ *Catalogus*, 16—17.

¹⁵⁶ BALOGH ALBIN: Németek és franciák szent István korában a magyar fővárosban. *Katolikus Szemle*, 58 (1944) 35—46. — forrásait nem jelöli meg.

¹⁵⁷ *Catalogus*, 2666.

¹⁵⁸ MORIN, D. G.: Un theologien ignoré du XIe siècle: l' évêque—martyr Gérard de Csanád, O. S. B. *Revue Bénédictine*, 27 (1910) 519.

kedést tenni, minden hospes, aki hozzá érkezett, kereskedőt, futárt, sőt királyi köve-
tet (ami a világon mindenütt gyalázatnak számít) visszatartott.” Ugyanakkor seregei
„ahogyan a szlávok szokták, a farkasok álnokságával lopakodtak az erdőkön át
egészen a megbeszélt helyekig.”¹⁵⁹

Szerintünk hasonlóképpen zajlott le az Ajtony elleni készülődés is. Mivel az
országot sokáig nem lehetett elzárni az idegenek elől (ez egyébként is ellenkezett
volna István politikájával),¹⁶⁰ nem sokkal Werinharius elirányítása után bekövet-
kezett a támadás.

A legenda nem tudósít arról, hogy a királyi sereg miképp pacifikálta Ajtony
birodalmát; leírásából úgy tűnik, mintha a nagyőrszi síkon véglegesen eldőlt volna
minden. Mahmūd Terdzümān viszont tudja, hogy „akkor hatalmába kerítette a vá-
rakat, egyiket a másik után, és elfoglalva azokat a saját embereit helyezte beléjük,
aztán kisajátítva összes kincseiket és javaikat, István király örvendezve és elégtételt
véve fölszedte sátorfáját, és megtért szállásterületére.”¹⁶¹

Igen nagy a valószínűsége tehát annak, hogy az Ajtony elleni hadjárat kezdetét
1027-re kell tennünk.¹⁶² A meghódított terület pacifikálása 1030-ra már olyan mér-
tékben előrehaladt, hogy az újonnan szervezett egyházmegye püspöke, Gellért is el-
fogalhatta marosvári székhelyét.

István fellépésének szükségességét éppen az elkövetkező évek politikai esemé-
nyei bizonyítják. Ajtony seregének szétverésével, birodalmának megszállásával egy
időre elcsendesett a harci zaj az országban, lezárult az államszervezés újabb szaká-
sza. A belső konszolidáció kialakulása után hamarosan (1030-ban) a fiatal magyar
államnak meg kellett védenie függetlenségét az expanzív német feudális erők táma-
dásával szemben. II. Konrád seregeinek tönkreverésével az István által kiépített
hadiszervezet kiállta a próbát a külső ellenséggel szemben is: biztosította önálló,
független belső fejlődésünket, utat nyitva a feudalizmus magyarországi kibontakozá-
sához.

13. Bonyolultabb problémát jelent a mű keletkezésének, illetve lejegyzésének
meghatározása. Bonfini és Philipp Sidney arról tanúskodnak, hogy a vitézi tettek
után azonnal rímbe szedték az eseményeket; ezek az improvizált katonai énekek
a vezérek és a hadakozó vitézek dicséretét zengték.¹⁶³ Hasonlóképp megörökítették
az elesett hősök emlékét is.¹⁶⁴

Ajtony leverésének korában — Gellért *Deliberatió*jának tanúsága szerint —
közkedveltek voltak az előkelők udvarában az énekmondók, akik lakoma közben
adták elő dalaikat,¹⁶⁵ ahogyan ez Attila udvarában csakúgy, mint Batu kánéban szo-
kásos volt.¹⁶⁶

¹⁵⁹ *Annales Altahenses Miores*. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.), Hanno-
verae 1891. 29.; — Az éjszakai rajtaütészerű támadásról télvíz idején lásd még LIGETI i. m. 201.

¹⁶⁰ Vö. *Intelmek*.

¹⁶¹ HAZAI i. m. 77.

¹⁶² Talán Ajtony területének kései elfoglalása mellett szól az a tény is, hogy egykori birodalma
területén mind ez ideig nem találtak Géza hadseregére oly jellemző nyugati mintájú, kétélű kard-
leleteket. (Vö. BAKAY KORNÉL: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez. Pécs
1965.)

¹⁶³ SZABOLCSI BENEC: A középkori magyar énekmondók. Irodalomtörténet, 17 (1928) 236.

¹⁶⁴ Lásd pl. az alábbi szerb népballadákat: *Katholikus Szemle*, 10 (1896) 268—291., 484—489.
— ill. 13 (1899) 345—351.

¹⁶⁵ BATTYHAY i. m. 153.; — PAIS DEZSŐ (Árpád- és Anjou-kori mulattatóink. Emlékkönyv
Kodály Zoltán 70. születésnapjára, Bp. 1953. 97—98.) számunkra érthetetlen módon kétségbe
vonja a *Deliberatio* e helyének történeti forrásértékét KARÁCSONYI JÁNOS-sal szemben (Szent-Gel-
lért, csanádi püspök, élete és művei. 213.), ugyanakkor a Vata fia János-felkelés résztvevőiként
számon tartja a jocularator—regős elemeket.

¹⁶⁶ SOLYMOSSY SÁNDOR: Hegedűseink jelentősége a középkorban. *Ethnographia*, 51 (1940)
17—18.

Elképzelhetőnek tartjuk, hogy nem sokkal a marosi vezér leverése után keletkezett az a balladai hangvételi siratóének, amelynek lejegyzése azonban valószínűleg huzamosabb ideig váratott magára, hiszen a politikai aktualitás miatt aligha adhatták elő nyíltan. (Persze nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a Gellérttel s így Istvánnal is oppozícióba helyezkedő oroszlámosi görög barátok jegyezték le melegében, sőt formáján változtatva műfajilag is közelebb hozták a balladához.)

Györffy György szerint a „történelmi emlékhátár” kb. 70 év, amelyen belül még viszonylag megbízható értesítést képes adni az informátor az eseményekről.¹⁶⁷ E határ azonban bizonyára nem vonatkozik a — bár szájhagyomány útján terjedő — formai kötöttségeinél fogva stabilabb memorizálást biztosító népi epikára; ugyanis Anonymus szerint az ő korában eredetmondánk elemei még nem voltak lejegyezve, azonban éltek népi mondák és jokulátor-dalok formájában.¹⁶⁸ „Anonymus még a honfoglalás mondáit hallja az énekmondóktól (ez mintegy háromszáz évnyi disztanciát jelent), Turóczi korában Kontról énekelnek a lantosok, Liszti püspök a kenyérmezei diadalt hallja, korcsmai hegedűsöktől, Istvánffy Miklósnak még alkalma van rá, hogy Zách Feliciánról szóló hegedűs éneket halljon — harmadfél évszázad múltán; s Bél Mátyás még Toldiról mondott énekekről tud.”¹⁶⁹

A datálásban segítségünkre lehet *P. mester*, ugyanis műve említett részében elmondja, hogy Csanád Marosvárbán megölte Ajtonyt, s tette alapján István király „*pro bono servitio suo uxorem et castrum Ohtum cum omnibus appendiciis suis condonavit...*”¹⁷⁰ Ha a vonatkozó helyet *P. mester* a Csanád-nemzetség valamelyik adománylevele felhasználásával szerkesztette, amire az oklevélformulák utalnak, feltételezhetjük, hogy az oklevél keletkezése időpontjában a Csanád-történetnek még csak az a változata volt közismert, amelyben Ajtonyt orgyilkosként öli meg, s ez ellen a nemzetség sem tiltakozott, hiszen ősük e tette birtokadomány elnyerésére szolgáltatott jogalapot. Ugyanakkor valószínű, hogy a nemzetség fokozni kívánta ősi dicsőségének fényét, s ezért az udvaruknál élő jokulátorokkal az egykori események emlékét meghamisítva új hősi éneket szerkesztettek, amelyek pozitív hőse már Csanád.¹⁷¹

A Csanádról szóló hősi ének lehetett a nagyobb Gellért-legenda megfogalmazójának egyik forrása, aki azonban nem szolgai módon másolt vagy fordította a jekulátordalt, hanem a mű céljának és az egyházmegye érdekeinek megfelelően — néhány adatot betoldva s az ének szerkezetét megbontva — módosított a szövegen.¹⁷²

Mivel a nagyobbik Gellért-legenda írásba foglalása a XII. század elejére datálható,¹⁷³ az Ajtony-barát ballada keletkezését jóval előbbre, a XI. század közepe tájára tehetjük. Az *Ajtony-párti, balladai hangvételi siratóének* lejegyzett változata egyik forrása lehetett a XV. század vége felé kompilált *Chronica Hungarorum*-nak. Ezt a krónikát ragadta el Székesfehérvár ostromakor Mahmüd Terdzümán, s ültette át török nyelvre. Ennek a szerencsés véletlennek köszönhetjük, hogy — talán a legkorábbi — magyar ballada néhány töredéke megőrződött, s hozzáférhetővé vált számunkra.

14. Dolgozatunk Achilles-sarka — ezt őszintén be kell vallanunk — az, hogy a *Tārih-i Ungurus* tudósítását talán túlságosan nagyra értékeljük, hitelét túl magasra

¹⁶⁷ GYÖRFFY GYÖRGY: A magyar egyházszerzés kezdeteiről. 222—225.

¹⁶⁸ SZILÁGYI LORÁND: P. magister forrásai és módszere. Magyar Nyelv, 43 (1947) 193—195.

¹⁶⁹ SZABOLCSI I. m. 229.

¹⁷⁰ SRH I. 50.

¹⁷¹ Vö. 6. jegyz.

¹⁷² HORVÁTH: A Gellért-legendák forrásértéke. 40.

¹⁷³ Uo. 80—81.

taksáljuk. És tesszük ezt annak ellenére, hogy a török krónika mind ez ideig nincs kiadva, csak néhány szemelvény fordítására került sor, s tartalmáról csupán ismeretésekből tájékozódhatunk.¹⁷⁴ Az előbbiekből következik, hogy a kódex agnosztikálása nem történhetett meg, s így komoly problémák forrását képezheti mindazok számára, akik tudósításainak hitelt adnak, és azokra építenek.¹⁷⁵

Az alábbiakban — anélkül, hogy az erre hivatottak dögába óhajtanánk kontarkodni, csupán a saját lelkiismeretünk megnyugtatósa végett — legyen szabad néhány gondolatot felvetni és jelezni észrevételeinket annak tudatában, hogy Mahmūd Terdzümān forrásainak részletes feltárására nem vállalkozhatunk.

Annyi már Budenz ismertetése alapján is valószínűnek látszik, hogy a *Tārih-i Ungurus* fő forrása Thúróczy *Chronica Hungarum*-ának 1488-as augsburgi kiadása. Feltételezésünket arra alapozzuk, hogy általában ennek tudósításait ismeri, másrészt ennek arányait tükrözi legközvetlenebbül, emellett ennek függelékében jelent meg Rogerius *Carmen Miserabile*-je, amelynek használatára világosan következtethetünk Mahmūd tatárjárás-előadásából.¹⁷⁶ Az augsburgi és brünni kiadás közül azért esett választásunk az augsburgira, mert annak elején szerepel egy ajánlás Mátyás királyhoz, s a török krónikás is uralkodójának ajánlja művét. E kiadványt egyébként Feger Tibold budai könyvtáros megrendelésére nyomták,¹⁷⁷ tehát eléggé el lehetett terjedve az országban, annál is inkább, mivel Bonfini *Rerum Ungaricarum Decades*-e még nem rivalizálhatott vele, hiszen ennek kiadására csak a XVI. század közepén került sor.¹⁷⁸

Elképzelhető, hogy ehhez a kötethez hozzákötötték egy *Historia Alexandri Magni regis Macedoniae de prelijs*-t, bár az sem kizárt, hogy a történeti művek iránt különös „érdeklődést” mutató janicsár ezt külön találta, s maga ötvözte a magyar krónikával.¹⁷⁹

Az említett forrásoktól való apróbb eltérések magyarázhatók — véleményünk szerint — a török szelektív fordítói módszerével, félreértéseivel, egyéni magyarázataival. Nagyobb eltérések esetén azonban támaszkodnia kellett bizonyos forrásra; mivel az ilyenek aránya a kötet méretéhez képest elenyésző, úgy gondoljuk, hogy forrásul az eredeti tulajdonos lapszéli jegyzetei, illetve kéziratos bejegyzései szol-

¹⁷⁴ Vö. 9. jegyz.

¹⁷⁵ GYÖRFFY GYÖRGY például az általunk is felhasznált részletet az ősgestából eredezteti (Honfoglalás előtti népek. 418—419.), KARSAI GÉZA [Az Anonymus-kódex keletkezéséhez. Magyar Történelmi Szemle, (New Brunswick) 1 (1970) 6. sz. 47.] viszont úgy gondolja, hogy a török tolmács által elragadott krónikában maradt fenn legteljesebben Anonymus műve.

¹⁷⁶ BUDENZ: *Tārih-i Üngürüş*. 303—316.; — MAHMŪD TERDZŪMĀN szabad fordításának és egyéni szerkesztésének köszönhető, hogy itt-ott komoly kavargóság mutatkozik az események bemutatásában, bizonyos adatairól pedig nem lehet eldönteni, honnan származnak. Vö. LEDERER EMMA: A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. Századok, 86 (1952) 336.

¹⁷⁷ VARJÚ ELEMÉR: A Turóczy-krónika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárban őrzött példányai. Magyar Könyvszemle, 10 (1902) 362—402.

¹⁷⁸ Éppen 1543-ban adta ki BRENNER MÁTYÁS Bázalben az 1—3. Decas-t, de teljessé csak ZSÁMBOKI JÁNOS 1568-as kiadása révén vált.

¹⁷⁹ Közismert, hogy a törökök körében is nagy népszerűségnek örvendett Nagy Sándor története (Vö.: THURY JÓZSEF: Török nyelvemlékek a XIV. század közepéig. Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből 18 (1903—1904) 7. sz. 29—51.; *uő.*: A XIV. századbeli oszmán—török nyelv. Nyelvtudományi Közlemények, 34 (1904) 148—172, 355—387.). BUDENZ JÓZSEF megállapítása szerint azonban a *Tārih-i Ungurus* Sándor történetéről „az látszik ki határozottan, hogy nem a »keleti« Nagy Sándor történet ez.” (Tārih-i Üngürüş. 263.) Elképzelhető tehát, hogy Mahmūd krónikája vonatkozó részének megalkotásához is nyugati eredetű munkát használt. Hogy melyik kiadása lehetett ez a mű Nagy Sándor gestájának, az BUDENZ rövid utalásából (Tārih-i Üngürüş. 264., 297—299.) nehezen lenne kideríthető. A strassburgi kiadás mindenesetre eléggé ismert volt hazánkban. (Vö. KIRÁLY GYÖRGY: Világíró Nagy Sándor mondája régi irodalmunkban. Irodalomtörténeti Közlemények, 28 (1918) 129—142., 241—253. — különösen: 244.)

gálhattak, amelyeket a megfelelő helyen beragasztottak a kötetbe.¹⁸⁰ Ilyen betoldásnak tekinthetjük az 1485 utáni események leírását is.

Ezek előrebocsátása után nézzük a bennünket közelebbről érintő, a 93—96. folióra jegyzett történetet. Marčijanus historiája azok közé a részletek közé tartozik, amelyek egyik, általunk megjelölt forrásmunkára sem vezethetők vissza, tehát — pillanatnyilag — azon történetek közé kell sorolnunk, amelyeket ismeretlen eredetű kéziratok pótlásoknak tekintünk. Azt a feltevést, hogy Mahmūd tolmács — vagy forrása — ezt az epizódot Anonymus *Gesta Hugarorum*-ából vagy a *Gellért-legendából* vette volna, eleve ki kell zárnunk, mivel a török krónika — mint említettük — egyáltalán nem ismeri P. mester regényes honfoglalás-történetét: helyett Szegedre vezeti Erdélyen keresztül a honfoglalókat, egy fehér ló ellenében megvásároltatja velük a földet Szvatopluktól, akit aztán csatában megvernek, s az menekülés közben a Dunába fullad,¹⁸¹ másrészt a Gellért-legenda egyetlen motívumát sem ismeri, sőt még az 1046-os pogánylázadást (amely pedig Thuróczinál megvan!) is mellőzve azt írja, hogy Péter királyt egy saját nemzetségéből való vezére, bizonyos András, aki maga is a birodalomra vágyott, megmérgezte.¹⁸²

Az általunk felhasznált történet kritikai elemzését megnehezíti, hogy Mahmūd Terdzümān — vagy forrása — „típusokban gondolkodik és fogalmaz.” Például Nagy Sándor történetének alábbi részlete kísértetiesen hasonlít Marčijanus historiájának vonatkozó helyére: „Hogy e hírt adá, Frankó igen megijede: mert azon időben, hogy Sándor a napkeleti országokat meghódította vala, a rumi határszélek szomszédjai is szüntelenül szemmel és füllel vigyázzván, azt mondják vala: Ki tudja, vajjon nem támad-e mi reánk is? Azonban a király mégsem híven azon hírmondó szavának, azonnal arrafelé kémlelés végett kémeket küldé ki. A kémek tehát eljáván oda, Sándor seregével találkoznak, és megtudák annak nagyságát és milyen voltát. Azonnal Frankóhoz visszatérének, és Sándor rettentő hatalmáról neki jelentést tőnek.”¹⁸³ Aba Sámuel történetét előadva pedig elmondja, hogy a király vereséget szenvedett, elfutott a Dunán és a Tiszán át egy bégjének várába, aki őt megölte, s fejét később Péter királyhoz vitte, aki nagyon megörült ennek.¹⁸⁴ Ehhez csak annyit tennénk hozzá, hogy krónikásaink hasonlóképp típusokban fogalmaznak,¹⁸⁵ Anonymusnak pedig állandó motívumai a kémlelés, ütközet, a veszített csata utáni menekülés: a kievi vezér, továbbá Salanus, Laborc, Gelou, Zobor, Glad egyaránt várába akar futni az ellenség elől.¹⁸⁶ Aba lefejezéséről a magyar hagyomány nem tud, de 1100 körül Bernoldus szerzetes ezt írja: „Postea vero Petrus in regno confortatus, eundem *Ovonem* cum uxore et filiis comprehensum *decollavit*.”¹⁸⁷ Honnan tud Mahmūd Terdzümān Aba lefejezéséről, egyelőre talány, de reméljük, hogy hamarosan realizálódik Hazai György ígérete,¹⁸⁸ és a török krónikát a közeljövőben kiadják teljes egészében. Minden bizonnyal a forráskutatás sokban módosítani fogja majd feltevéseinket, és talán Marčijanus historiájának forrására éppúgy rá tud mutatni, mint az Aba Sámuel lefejezéséről írottak eredetére.

¹⁸⁰ Más fennmaradt ősnymtatványokban is találunk hasonló megoldású pótlásokat, bejegyzéseket. Vö. VARJÚ i. m. 399—400.

¹⁸¹ BUDENZ: *Tárikh-i Üngürüsz.* 267—268.; — Vö. TURO CZ, JOHANNES DE: *Chronica Hungarorum* [Ed. SCHWANDTNER, JOANNES GEORGIUS: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini.*] Bécs 1746. 82—83.

¹⁸² BUDENZ: *Tárikh-i Üngürüsz.* 269.

¹⁸³ BUDENZ: *Tárikh-i Üngürüsz.* 301—302.

¹⁸⁴ BUDENZ: *Tárikh-i Üngürüsz.* 269.

¹⁸⁵ INOKAI TÓTH ZOLTÁN: *Tuhutum és Gelou. Századok, 79—80 (1945—1946) 34—35.*

¹⁸⁶ Uo. 42—43.

¹⁸⁷ *Catalogus*, 413.

¹⁸⁸ *Hadtörténelmi Közlemények*, 16 (1969) 568.

László Szegfű:

LA LÉGENDE D'AJTONY

L'auteur essaye d'enrichir nos connaissances sur Ajtony (+ 1027) duc de Maros avec des matériaux tirés de la chronique de MAHMŪD TERDŽŪMĀN, laquelle chronique n'est autre chose que la traduction libre et sélective de la *Chronica Hungarorum* composée par JĀNOS TURÓCZI et complétée par un interpolateur inconnu. Cet essai implique naturellement un changement total de notre image d'Ajtony. Quant à l'auteur, il pense — contrairement aux avis précédents — que le duc Ajtony ne serait pas mort dans une bataille mais qu'il a été assassiné par un de ses pairs, notamment par Csanád à Marosvár.

Immédiatement après la mort d'Ajtony infortuné une complainte (lamentatio, un chant funèbre) oubien une ballade est née qui contenait quelques éléments compromettant pour Csanád. Le clan de Csanád — voulant le contrebalancer — a fait rédiger une épopée de son ancêtre en falsifiant les traditions. C'était cette variation, à part quelques différences qui est intégrée à la légende de Gellért, mais Maître P. (Anonymus) et MAHMŪD TERDŽŪMĀN nous gardaient des fragments primitifs que nous montrent les événements plus exacts.

Ласло Секфю:

БЫЛИНА ОБ АЙТОНЕ

Автор настоящей работы делает попытку расширить круг наших знаний, касающихся марошского вождя Айтоня (+ в 1027 г.), используя данные хроники Махмуда Терджумана, которая по сути дела не что иное, как селективно-свободный перевод произведения Яноша Туроци *Chronica Hungarorum*, в нескольких местах дополненного неизвестным компилятором. Это, конечно, повлечет за собой переоценку наших представлений об Айтоне. По мнению автора — в противоположность прежним взглядам — вождь Айтонь погиб не в бою, а был предательски убит в крепости Марош ближним его человеком — Чанадом.

Непосредственно после смерти Айтоня, постигнутого несчастной судьбой возникли причитания (ламентация, баллада), содержащие компрометирующие данные о Чанаде, в противовес которым род Чанада — фальсифицируя предания — сочинил похвальную богатырскую песню о своем родоначальнике. Эту песню позже — с некоторыми изменениями — встроил в свое произведение и автор легенды Геллерта. Фрагменты первоначальных причитаний, более верно отражающих события, сохранились для нас магистром П. (Анонимус) и Махмудом Терджуманом.